

Marinka ŠIMIĆ
Staroslavenski institut
Zagreb
msimic@stin.hr

UDK 272-282.7(0.068):003.349.1
DOI: <https://doi.org/10.31745/s.72.6>
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 23. studenog 2020.
Prihvaćen: 12. listopada 2021.

NOVI GLAGOLJSKI FRAGMENT BREVIJARA IZ SAMOBORA

U prilogu je potanko analiziran *Drugi samoborski fragment brevijara* (FgSmb₂) pronađen u franjevačkome Samostanu Uznesenja Blažene Djevice Marije u Samoboru 2020. godine. Paleografskom i jezičnom analizom utvrđeno je da je FgSmb₂ pripadao jednomu hrvatskoglagoljskom brevijaru većih dimenzija iz 14. stoljeća koji je vjerojatno sa sobom donio nepoznati pop glagoljaš bježeći u samoborsku okolicu nakon prodora Osmanlija u južnije hrvatske krajeve. Sadržajno je FgSmb₂ dio temporala s čitanjima na Božić i osminu Božića, odnosno dio *Slova sv. Augustina biskupa*, *Slova sv. Leona pape* i početka *Evandjelja po Luki*. Jezični čimbenici koji ovaj fragment datiraju u 14. stoljeće su: primjeri vokalizacije *jera* nisu česti, *jat* je očuvan na izvornim mjestima. U FgSmb₂ se na mjestu *d + j* bilježi *žd*, tj. očuvano je starije stanje kao u fragmentima iz 12. i 13. stoljeća, u kojima se *III* piše samo u stranim riječima: *e(van)j(e)lski* C6, *anj(e)lb* C14, C36/D1, s jednom iznimkom: *vojīnъstvo* C25. Na morfološkoj su razini očuvani pravilni crkvenoslavenski oblici u svim vrstama riječi i oblicima s neznatnim utjecajem narodnoga govora, primjerice, u prezentu u 3. licu jednine: *puča se* B8, *čini se* B6 i 1. licu množine *něsno* B29, što je potvrđeno u rubrici, u kojoj su i inače uobičajeni mlađi, tj. hrvatski oblici i leksik. Ovaj je fragment uspoređen jezično i tekstološki s 12 hrvatskoglagoljskih brevijara: BrVb₁, BrVat₃, BrVO, BrPm, BrDrag, BrMa, BrVat₁₉, BrVinod, BrVat₁₀, BrN₂, BrRom i BrBer₂. Po duljini čitanja FgSmb₂ najbolje se slaže s BrVb₁, BrVO, BrN₂, BrBer₂ i BrVinod, dok se u leksičkim i tekstološkim pojedinostima prilično dobro slaže i s BrVat₁₉. Tekstološki se s FgSmb₂ najbolje slaže BrVat₁₉, a najviše razilazi BrVat₃. Leksička usporedba pokazala je da je tekst FgSmb₂ leksički najbližiji najstarijemu hrvatskoglagoljskom brevijaru, BrVb₁. Najviše se razlika među rukopisima odnosi na stariju, staroslavensku i mladu, hrvatsku inačicu riječi, s tim da FgSmb₂ redovito ima stariji izraz.

Ključne riječi: Drugi samoborski fragment brevijara, FgSmb₂, Slovo sv. Augustina biskupa, Slovo sv. Leona pape, crkvenoslavenski jezik hrvatske redakcije, tekstologija

1. UVOD

Hrvatskoglagoljski kodeksi obogaćuju knjižnice širom svijeta, od Beča do Pariza, Londona, Moskve i Petrograda. Najbogatije su riznice glagoljskih rukopisa u Zagrebu, od Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti do Povijesnoga muzeja Hrvatske, Hrvatskoga državnog arhiva te Nacionalne i sveučilišne knjižnice.¹ Premda je korpus poznatih hrvatskoglagoljskih rukopisa već odavno zaokružen, ipak se povremeno i danas pronadu novi glagoljski fragmenti, i na zagrebačkome području i u drugim hrvatskim krajevima. Posebice je velik broj fragmenata u novije vrijeme pronašla Anica Vlašić Anić u kapucinskim samostanima u Varaždinu i Karlobagu.² Osobito je za našu kulturnu baštinu vrijedan pronalazak novoga glagoljskog fragmenta na području Zagrebačke biskupije u franjevačkom samostanu Uznesenja Blažene Djevice Marije u Samoboru.³ *Drugi samoborski glagoljski fragment* (u nastavku teksta: FgSmb₂) 2020. je godine otkrila dr. Drenka Veronek (dipl. knjižničarka) pri obradi knjižnične građe u samostanu, a restaurirao ga je Velimir Mikac, (Kustoda d. o. o.) iz Zagreba.

Govoreći o dvojnosti područja i dvojnosti tradicije glagoljaštva na području Zagrebačke biskupije na kojemu se mogu razlikovati dva središta, Branko Fučić ističe: »Topografija glagoljskih natpisa na povijesnome tlu Zagrebačke nadbiskupije pokazuje dva područja koja su vremenski različita. Jedno je područje mlađe, iz XV. do XVII. st., nalazi se jugozapadno, oko Ozlja. Ono leži na starim zrinjskim i frankopanskim domenama i integralni je dio matičnoga hrvatsko-glagoljaškog tla.« (FUČIĆ 1995: 38). Drugo je područje znatno starije, a spomenici se mogu datirati do 12. stoljeća (natpis iz Kijevara kod Banske Gradiške) (FUČIĆ 1982: 212). Ono se nalazi sjevernije, preciznije u Posavini, i pripada drugoj slavenskoj tradiciji, tj. panonsko-moravskoj, ćirilometodskoj. Najvažnije pitanje kojim su se znanstvenici bavili povezano s glagoljaštvom na zagrebačkome području bilo je: je li ovdje glagoljaštvo od 15. do 17. stoljeća kontinuitet starijih razdoblja ili novija pojava. Ivan Kukuljević Sakcinski zalagao se za tzv. slavensku tezu navodeći imena župa i popova glagoljaša koji se u razdoblju od 15. do 16. stoljeća spominju u Zagrebačkoj biskupiji, a to su: Kravarsko, Petrovina, Dragolin, Svetice, Zelina, Granešina,

¹ Usp. NAZOR 1995: 493–503.

² V. VLAŠIĆ-ANIĆ 2004: 241–354.

³ Zahvaljujem fra Luciju Jagecu iz franjevačkoga Samostana Uznesenja Blažene Djevice Marije u Samoboru na informaciji o novopronađenome fragmentu brevijara.

Nart, Odra, Trnje, Velika Gorica, Staro Čiče, Vukovina, Maruševac, Martin pod Okićem.⁴ Isto je mišljenje zastupao i Ivan Krstitelj Tkalčić, koji navodi mjesta u Zagrebačkoj biskupiji u kojima se služba Božja obavljala slavenskim jezikom, a od mjesta iz samoborske okolice spominje Plešivicu, Samobor, Sv. Mariju pod Okićem i Sv. Martina pod Okićem.⁵ Njihovim se stavovima usprotivio zagrebački kanonik Nikola Horvat, koji je smatrao da je u zagrebačkoj crkvi od početka liturgijski jezik bio latinski te da nijedan zagrebački biskup nije nikada zaredio jednoga popa glagoljaša (DAMJANOVIĆ 2008: 131). S njegovim se mišljenjem slaže i Svetožar Ritig, koji dopušta da je u Zagrebačkoj biskupiji bilo ostataka slavenskoga bogoslužja, ali smatra da je službeni jezik uvijek bio latinski.⁶ Nadalje, latinsku su tezu zastupali Franjo Fancev,⁷ Josip Hamm,⁸ Dragutin Kniewald⁹ i Nada Klaić.¹⁰ Prema mišljenju Stjepana Damjanovića »već dugo nema dvojbe o tome da je latinski bio obrednim jezikom Zagrebačke biskupije od njezina osnutka, ali ostaju dvojbe o tome je li na tom području bilo i liturgije na hrvatskostaroslavenskom jeziku u vrijeme utemeljenja biskupije i prije. (...) U drukčijoj smo situaciji glede drugoga razdoblja: lijep broj pouzdanih dokumenata govori nam da je od XV. do XVII. st. na dijelu Zagrebačke biskupije glagoljaštvo itekako živo.« (DAMJANOVIĆ 2008: 133). Pritom se postavlja pitanje odakle glagoljaštvo na zagrebačkome području. Teško je pretpostaviti da bi ono ovdje imalo svoj kontinuitet od ćirilometodskoga razdoblja, pa je uglavnom prihvaćeno mišljenje da je ono rezultat prodora Osmanlija i previranja stanovništva povezanoga s njihovim osvajanjima. Ipak, ne smijemo ispustiti iz vida činjenicu da Branko Fučić govori o starim zrinjskim i frankopanskim domenama i time prihvaća tvrdnje Eduarda Hercigonje da je glagoljaštvo pratitelj frankopanske moći te s Frankopanima stiže i na prostore sjeverno od Kupe. Prema njegovu mišljenju povijest i uporaba slavenskoga jezika u Zagrebačkoj biskupiji mogu se podijeliti na tri razdoblja: 1. stanje prije 1094. godine u kojemu usporedno žive latinski i slavenski, s tim da za posljednji imamo samo neizravne potvrde, 2. od 12. do 13. stoljeća staroslavenski samo vegetira, 3. od 15. do 17. stoljeća staroslavenski

⁴ V. KUKULJEVIĆ 1863, bilj. br. 9.

⁵ V. TKALČIĆ 1904: 123–124.

⁶ V. RITIG 1911: 187–192.

⁷ V. FANCEV 1925: 1–2.

⁸ V. HAMM 1952: 19–33.

⁹ V. KNIEWALD 1937: 23–32.

¹⁰ V. KLAIĆ 1971: 502.

obredni jezik ponovno oživljava, pa su u goričkome kotaru župnici isključivo glagoljaši, a ima ih i u podgoričkome (HERCIGONJA 1983: 264–265).

O glagoljaštvu na zagrebačkome području rječito govori i *Bilježnica šćitarjevskoga župnika* pisana od 1524. do 1526. godine (LADIĆ; BUDEČ 2011: 150), što je ujedno najstariji očuvani sjevernohrvatski dokument pisan kurzivnom glagoljicom (ŠTEFANIĆ 1970: 221). Taj vrijedni izvor za proučavanje društvenih okolnosti ruralnih sredina i demografskih pitanja male seoske zajednice pisan je čakavskim narječjem s ikavsko-ekavskim odrazom *jata*, a pisar je vjerojatno bio iz južnih krajeva Hrvatske premda u tekstu nalazimo i kajkavizama.¹¹ »Uz jezične argumente i povijesne okolnosti toga vremena upućuju na snažnu prisutnost glagoljaškog klera iz južnih krajeva Hrvatske na području Zagrebačke biskupije, a time i pismenosti na čakavskom narječju, nastalih kao posljedica migracija stanovništva zbog snažnog osmanlijskog pritiska na južna područja Hrvatske.« (LADIĆ; BUDEČ 2011: 153–154). Proučavanje glagoljske pismenosti u ovome kraju potvrđuje da je: »Turopolje u 16. vijeku puno popova glagoljaša koji su zacijelo ovamo došli s juga« (HERCIGONJA 1983: 266, bilj. 333). O tome rječito govori i odgovor župnika iz Petrovine Pavla Vranšića biskupu Baltazaru Dvorničiću iz istoga vremena, koji je također pisan glagoljicom (DAMJANOVIĆ 2008: 134). I *Acta Croatica* (1100.–1527.) svjedoče o svakodnevnoj praktičnoj uporabi glagoljice i na zagrebačkome području. Te su isprave po sadržaju nadarbine, kupoprodajni ugovori, ugovori o posuđivanju novaca i slično. Najviše ih je pisano u Ozlju u frankopanskim kancelarijama (ukupno pet), a zatim u Jastrebarskome, Draganiću, Steničnjaku, Bosiljevu, Lipniku, Hutini, Zlatu, Podzvizdu i Orlici, a gradovi u samoborskoj okolini, Lipovec i Okić, spominju se u dvjema glagoljskim listinama iz 1445. godine kao posjedi Martina Frankopana (BRATULIĆ 2017: 90, 151).

2. GLAGOLJICA U SAMOBORU

Premda je knjižnica u franjevačkome samostanu u Samoboru utemeljena vjerojatno tek nakon velikoga požara sredinom 17. stoljeća (FRKIN 1988: 92), u njezinu se fondu nalaze i inkunabule tiskane u razdoblju od 1475. do 1493. godine. Današnji se fond knjižnice sastoji od fonda samoborske i jaskanske franjevačke knjižnice, koja je pripojena 1982. godine, a u 18. su sto-

¹¹ Usp. ŠTEFANIĆ 1970: 220–221.

ljeću pripojene i knjižnice iz ukinutih samostana Marije Gorice u Brdovcu i Sv. Leonarda iz Kotara (FRKIN 1988: 93; LOKMER; BEKAVAC LOKMER 2016: 239). Osim toga, ovdje se čuvaju i knjige pojedinih samoborskih obitelji koje su ih darovale za samostan. U fondu je današnje knjižnice nešto manje od 10 000 jedinica koje se mogu razvrstati u rukopise, rukopisne knjige i muzikalije. U sastavu knjižnice čuvaju se isključivo tiskana djela, dok se u samostanskome arhivu čuvaju rukopisi. Pod rukopisima se podrazumijeva prepiska i različiti dokumenti od Uprave Reda koji potječu iz 1626. godine, dok su neki još i stariji, iz 1473. godine, očuvani samo u prijepisu (FRKIN 1988: 91). Među tom građom razlikujemo: 1. inkunabule, 2. hrvatske rijetke knjige do 1850. godine, 3. slovenske i srpske rijetke knjige, 4. ostale strane rijetke knjige iz 16. stoljeća (68 primjeraka od 1502. do 1600. godine) (FRKIN 1988: 92–93). Po osnovnim je značajkama knjižnični fond samoborske franjevačke knjižnice sličan drugim franjevačkim knjižnicama na području zapadne Hrvatske, što je uvjetovano sljedećim čimbenicima: zajedništvom samostana u Provinciji sv. Ladislava, planskom nabavom i opremanjem knjižnice i specifičnošću franjevačke zajednice. Što se sadržaja tiče, prevladava teološka i filozofska građa, ali ima i građe iz drugih područja znanosti: matematike, medicine, umjetnosti, farmacije, povijesti, prava, književnosti itd. (LOKMER; BEKAVAC LOKMER 2016: 240).

Brojne se vrijedne tiskane knjige čuvaju u Knjižnici Franjevačkoga samostana u Samoboru, među kojima su tri inkunabule: *Biblija* (Latine), Venecija 1475. godine, *Biblija* (Latine) Nürnberg 1495. godine, *Jacobe de Voragine, Legenda aurea*, Venecija, 1483. (FRKIN 1988: 93). Od toga su dvije inkunabule podrijetlom iz Jastrebarskoga, tj. ona iz 1475. i iz 1483. godine. »Ova zbirka inkunabula u knjižnici Franjevačkog samostana u Samoboru je brojem jedinica mali, ali u svjetskim razmjerima vrijedan dio knjižnoga blaga hrvatskih franjevaca. To je svjedočanstvo višestoljetne kulturne tradicije ne samo franjevačke zajednice, već i maloga grada Samobora, odnosno Jastrebarskog (Jaske) i Hrvatske zemlje bogate europske, kršćanske kulture i uljudbe.« (LOKMER; BEKAVAC LOKMER 2014: 8). Postoje indicije da i knjiga na kojoj je pronađen FgSmb₂ potječe iz Franjevačkoga samostana u Jastrebarskome.

U Franjevačkome je samostanu u Samoboru devedesetih godina prošloga stoljeća pronađen dragocjen rukopisni glagoljski fragment. Taj je dvolist služio kao omot neke knjige, kasnije je uokviren kao slika, a tako se i danas čuva. Sadržajno je *Prvi samoborski glagoljski fragment* (u nastavku teksta: FgSmb₁) dio brevijara, odnosno psaltira koji sadržava psalme 28–34 s antifonama. Po tome se može zaključiti da je taj fragment bio dio *liturgijskoga psaltira*, tj.

onoga koji osim psalama ima i razne antifone, himne, kapitule itd., za razliku od *biblijskoga* psaltira, koji sadržava samo psalme. Paleografskom i jezičnom raščlambom utvrđeno je da se fragment može datirati na kraj 14. ili početak 15. stoljeća. Fragment psaltira pisan je na pergamentu koji je nažalost oštećen: gornji je rub dvolista odrezan tako da manjkaju najmanje dva retka teksta, a oštećen je i desni rub dvolista. Tekst je pisan u dvama stupcima, u svakome je stupcu 21 redak, a slova su u prosjeku veličine pet milimetara. Pismo FgSmb₁ ustavno je liturgijsko pismo kojim su pisani mnogi hrvatskoglagoljski liturgijski kodeksi 14. i 15. stoljeća. Inicijali, koji su kao i početna slova u crno-crvenoj boji, nisu jako raskošni, ali su lijepi. Jezik toga fragmenta čuva neka vrlo arhaična obilježja, posebice u leksiku. Premda o njegovu podrijetlu odnosno načinu na koji je dospio u Samobor malo što možemo reći, sudeći po tome što je lijepo uokviren, može se zaključiti da je netko od bibliotekara franjevac svakako znao za njegovu vrijednost.¹² O tome da se glagoljska tradicija čuvala i u Samoboru svjedoči i novopronađeni FgSmb₂.

Premda nema pouzdanih izvora o tome kako je glagoljski fragment mogao dospjeti u Samobor, kao što je već istaknuto, na cijelo područje Zagrebačke biskupije već od kraja 15. stoljeća pristižu izbjeglice pred Turcima, s čakavskoga i štokavskoga područja, a s njima dolaze i popovi glagoljaši, koji se u Zagrebačkoj biskupiji pojavljuju od 15. do 17. stoljeća, a spominju se npr.: domin Paval plibanuš 1505. godine (Sv. Marija pod Okićem), pop Vicenc iz 1522. (Samobor), župnik Matija glagolita 1499. – 1501. (Odra), pop Marko 1538. (Jastrebarsko). Popovi glagoljaši sa sobom su donosili svoje osnovne priručnike, pa je tako npr. župnik Ivan Mačinović-Martinović u Odri 1622. imao glagoljski misal i brevijar, a u Sv. Mariji pod Okićem 1642. godine registriran je *Missale glagoliticum*.¹³ Na temelju iznesenih podataka možemo zaključiti da je FgSmb₂, slično kao i FgSmb₁, vjerojatno sa sobom iz južnih krajeva donio njegov vlasnik – svećenik glagoljaš. Ovdje svakako treba spomenuti da je susjedna župa Okić (Sv. Marija) od 1500. do 1650. godine bila glagoljaška te da je izdavala glagoljske isprave. Možda bi FgSmb₁ i FgSmb₂ mogli potjecati iz te župe, ali zasad nemamo pouzdanih podataka o tome. Svaki je glagoljski fragment iznimno važan jer svjedoči o postojanju još jednoga glagoljskog rukopisa, tj. jednoga cjelovitog liturgijskog kodeksa, u ovojme slučaju brevijara iz 14. stoljeća. Treba istaknuti da FgSmb₁ i FgSmb₂ nisu

¹² Podrobnije u ŠIMIĆ 1996: 63–93.

¹³ Usp. TKALČIĆ 1904: 81–87.

bili dio istoga rukopisa, što je vidljivo već na prvi pogled prema vanjskome izgledu i dimenzijama.

Veze samoborskoga kraja s glagoljicom nalazimo i u samoborskoj okolini, u Kotarima, u Samostanu sv. Leonarda (Lenarta) iz 16. stoljeća, u kojemu se nalazio nepotpuni primjerak glagoljskoga Propagandina izdanja: *Levakovićev brevijar (časoslov)* iz 1648. godine. Fra Rafael Levaković, hrvatski crkveni pisac i povjesničar, franjevac i priređivač glagoljskih knjiga, bio je podrijetlom iz Jastrebarskoga, u kojemu se rodio oko 1590., a umro je u Zadru 1650. godine.¹⁴ Brevijar je bio u vlasništvu fra Rudija Jeraka, koji ga je kao svoje nasljedstvo donio sa sobom iz rodnoga Debeljaka kod Zadra.

Kad govorimo o glagoljici i glagoljašima u Samoboru, svakako moramo spomenuti da je iz toga kraja bio franjevac trećoredac, glagoljaš Josip Leonard Tandarić (1935.–1986.). Taj ugledni slavist i istraživač hrvatskoga glagolizma rođen je u Kotarima, u kojima se nalazi poznati franjevački Samostan sv. Leonarda. Njegovi dodiri s glagolizmom počinju već u djetinjstvu, kad je iz Kotara došao u sjemenište trećoredaca glagoljaša na Ksaver, u kojemu je imao priliku vidjeti brojne glagoljske spomenike, kao primjerice *Ivančićev zbornik* (14.–15. st.), *Klimantovićev ritual* (1501.–1512.) itd. Iako je predmet njegova zanimanja hrvatsko glagoljaštvo u cjelini, on se ipak ponajprije posvetio dvama temeljnim područjima hrvatskoga glagolizma: ritualu i homilijaru. Sav njegov rad i život bili su prožeti glagoljaštvom.¹⁵ Njemu u spomen u povodu obilježavanja 25. obljetnice smrti Staroslavenski je institut na crkveni zid u Kotarima 2011. godine postavio spomen-ploču s glagoljskim natpisom.¹⁶

3. HRVATSKOGLAGOLJSKI BREVIJARI

Brevijar, odnosno časoslov, liturgijska je knjiga u kojoj su sustavno porredane molitve i čitanja za sve dane u godini i za sve sate u danu. Riječ *brevijar*

¹⁴ Rafael Levaković od 1623. je godine djelovao u Rimu u službi Kongregacije za promociju vjere kao redaktor crkvenoslavenskih liturgijskih knjiga. Između ostaloga za tisak je priredio i spomenuti brevijar, časoslov 1648. godine. Pritom je sam priredio nove oficije, a himne prepjevao prema latinskome uzoru, biblijske je tekstove usklađivao prema *Vulgati*, dok se u drugim tekstovima ipak oslanjao na hrvatskoglagoljske rukopisne brevijare i misale koji su se tada nalazili u Rimu kako bi pomogli u pripremi novih izdanja (NAZOR 2008: 126–127; LOKMER; BEKAVAC LOKMER 2016: 237).

¹⁵ Opširnije u NAZOR 1986: 227–238; ŠIMIC 2008.a.: 384–385.

¹⁶ V. KUCHAR 2012: 380–382.

viarium označavala je ispočetka jedan folij ili knjižicu s uputama koji se sve tekstovi čitaju u pojedinim satima dana i noći iz različitih knjiga: psaltira, antifonara, lekcionara, homilijara, pasionala, legendara i kolektarija. Temeljni su dio časoslova bili psalmi, svetopisamska, patristička i hagiografska čitanja, koja su se prekidala pjevanjem antifona, himana i kratkim molitvama (PANTELIĆ; NAZOR 1977: 9). Razvoj glagoljskih brevijara teško je pratiti zbog nedostatka spomenika. Ipak, smatra se da se slavenski liturgijski tekstovi počinju razvijati dolaskom Konstantina Ćirila i Metoda u Moravsku 863. godine. Sveta su braća u Moravskoj najprije prevela psaltir, evanđelje s apostolom i s »iz'branim služ'bami«, tj. tekst za časove. Odlomak su takva teksta *Praški listići* iz 11. stoljeća. Premda u hrvatskoj tradiciji nema mnogo spomenika staroslavenskoga časoslova koji bi povezivali ćirilometodsku liturgijsku tradiciju s pojavom plenarnih brevijara u 13. stoljeću, a kod nas poznatih tek od druge polovice 14. stoljeća, Marija je Pantelić ustanovila da osam fragmenata starije redakcije iz 13. stoljeća potvrđuje da su i kod naših glagoljaša postojale neke pojedinačne zbirke: psaltir, antifonar-responzar, svetopisamski i patristički lekcionari, homilijari, hagiografski lekcionari, pasionali i legendari, himnari i kolektari, prije njihove integracije u brevijar (PANTELIĆ 1991–1993: 61).

Važan doprinos istraživanju povijesti hrvatskoglagoljskih brevijara također je otkrivanje i opisivanje više hrvatskoglagoljskih fragmenata brevijara, za razliku od fragmenata misala, koji se rjeđe pronalaze, npr.: *Fragmenti hrvatskoglagoljskoga brevijara starije redakcije iz 13. stoljeća* (PANTELIĆ 1991–1993), *Drivenički odlomak glagoljskoga brevijara iz 15. stoljeća* (PANTELIĆ 1996), *Novootkriveni Pašmanski fragmenti brevijara* (MIHALJEVIĆ 1996), *Riječki fragment Joba* (ZARADIJA KIŠ 1996), *Samoborski fragment glagoljskoga brevijara* (ŠIMIĆ 1996), *Ljubljanski glagoljski fragment* (ŠIMIĆ 2004), *Livanjski fragment glagoljskoga brevijara* (ŠIMIĆ 2008), *Fojnički glagoljski fragment brevijara* (ŠIMIĆ 2010), *Londonski fragment glagoljskog brevijara o svetoj Apoloniji – tekstološki, paleografski i jezični opis* (ŽAGAR; BADURINA STIPČEVIĆ; PASKOJEVIĆ 2021) itd.

4. OPIS FRAGMENTA

Tekst u FgSmb₂ dio je temporalna (*Proprium de tempore*), što je najstariji dio brevijara čiji je sadržaj povezan s uspomenom na sveta vremena i događaje u njima (PANTELIĆ; NAZOR 1977: 20). Tekst počinje završnim čitanjima iz *Slova sv. Augustina pape: Čistêišie d(ê)vi marie* i nastavlja se

Slovom sv. Leona pape, te završava početkom *Evandjelja po Luki*. Prema bibliografiji biblijskih tekstova iz Staroslavenskoga instituta¹⁷ taj je tekst s duljim ili kraćim čitanjima očuvan u temporalu 15 hrvatskoglagoljskih rukopisnih brevijara: *Prvome vrbničkom brevijaru* (u nastavku teksta: BrVb₁), 13.–14. st. (44b–45c); *Petome vatikanskom brevijaru* (u nastavku teksta: BrVat₃), sredina 14. stoljeća (34b–35b); *Brevijaru Vida Omišljanina* (u nastavku teksta: BrVO), 1396. (59a–61a); *Pašmanskome brevijaru* (u nastavku teksta: BrPm), druga polovica 14. i 15. st. (35c–36c); *Oksfordskome brevijaru – misalu*, 14. st. (32d–33d), *Dragučkome brevijaru* (u nastavku teksta: BrDrag), 1407. (28b–29a); *Brevijaru Metropolitanske knjižnice* 1442. (48d–50b), *Prvome novljanskom brevijaru*, 1459. (32b–33b); *Brevijaru popa Mavra* (u nastavku teksta: BrMa), 1460. (34c–35d); *Devetnaestome vatikanskom brevijaru* (u nastavku teksta: BrVat₁₉), 1465. (31c–32c); *Vinodolskome brevijaru* (u nastavku teksta: BrVinod), 1485. (36d–38b); *Desetome vatikanskom brevijaru* (u nastavku teksta: BrVat₁₀), 1485. (32a–33a); *Drugome novljanskom brevijaru* (u nastavku teksta: BrN₂), 1495. (35b–36c); *Rimskome brevijaru* (u nastavku teksta: BrRom), 15. st. (89v–91v); i *Drugome beramskom (ljubljskom) brevijaru* (u nastavku teksta: BrBer₂), 15. st. (47b–48c). U ovome radu FgSmb₂ je leksički i tekstološki uspoređen s 12 brevijara, tj. sa svima osim s *Oksfordskim brevijarom – misalom*, *Brevijarom Metropolitanske knjižnice* i *Prvim novljanskim brevijarom*.

4.1. Vanjski izgled

FgSmb₂ dio je velikoga kodeksa, brevijara dimenzija sličnih BrN₂. Taj list brevijara pronađen je kao omot na knjizi *Physiologie et Patologica medica* autora Ellera Johanna Theodora, pruskoga kraljevskog liječnika (26. 11. 1689., Plötzbau – 13. 9. 1760., Berlin), koju je priredio i objavio Christian Zimmermann 1748. godine u Scheenbergu. Prema zapisu na unutrašnjosti korica vlasnik knjige bio je fra Panteleion, kirurg, tj. ranarnik. Iz toga se može zaključiti da je još u 18. stoljeću postojao cjeloviti brevijar, rukopis, kojega je FgSmb₂ ostatak. I većina drugih hrvatskoglagoljskih fragmenata najčešće je pronađena kao omot drugim knjigama. Pri uokvirivanju spomenute knjige pergament je oštećen, odrezana je jedna strana, tj. margina oko 2,2 centimetra, pri čemu je u B i D stupcu u svakome retku odrezano i jedno slovo. Pergament je također

¹⁷ Bibliografija biblijskih čitanja na URL: <https://bib.stin.hr/> (8. 10. 2020.), v. MAGDIĆ; RADOŠEVIĆ 2009.

znatno oštećen od 12. do 21. retka, tj. na onome dijelu koji je bio na hrptu omotane knjige i to još izrazitije u stupcu C i D jer je taj dio lista bio izvana na omotanoj knjizi. Osim toga, vidljiva su i druga oštećenja, npr. rupice u pergamentu u stupcu B, odnosno D. Sadašnja je širina pergamenta 22 centimetra, a ako se pridoda i odrezani dio, proizlazi da je pergament bio širine 24 centimetra. Visina je pergamenta 32 centimetra, s tim da je odrezan donji rub, približno 4 centimetra, što znači da je fragment bio visine 36 centimetara. Tekst je pisan u dvama stupcima širine 9,1 centimetar s po 36 redaka, isto kao BrN₂. Inicijali su visine 3 centimetra, a širine 2,2 centimetra. Slova su visine i širine 0,4 centimetra, a veća slova širine i visine 0,7 centimetara. Očuvani fragment ima ukupno 913 riječi. Tekst je pisan crnom, a rubrike crvenom bojom. Početna su slova u čitanjima pisana crnom i ispunjena crvenom bojom, kao što je uobičajeno u hrvatskoglagojskim rukopisima. U FgSmb₂ nalazimo šest inicijala: Б (B), ꙗ (I), Ѡ (O), ꙑ (N), ꙗ (I) i Б (B), s tim da je najveći i najljepše ukrašen inicijal ꙗ (I) u A stupcu.

4.2. Paleografske značajke

FgSmb₂ je pisan lijepom ustavnom glagoljicom, tj. hrvatskoglagojskim ustavom koji se razvija od 13. do druge polovice 14. stoljeća s tendencijom prema pravilnosti i simetričnosti oblika. U tome se razvoju ostvaruje zaposjedanje donje linije, tj. dvolinijski sustav. Ipak, on nije nikada ostvaren bez odstupanja, tj. prelaženja slova preko linije. Vrhunac glagoljskoga dvolinijskog sustava ostvaren je u *Novakovu misalu* (u nastavku teksta: MNov) iz 1368. godine (ŠTEFANIĆ 1969: 13). Dvocrtni izgled pisma narušavaju slova **н**, **ѡ**, **ѣ**, **ѣ**, **ѣ**, **ѣ**, **ѣ** i **ѣ**. Prema Vjekoslavu Štefaniću (ŠTEFANIĆ 1969: 13–14), najmarkantnija su glagoljska slova po kojima se može pratiti evolucija glagoljskoga pisma: **нн**, **нн**, **нн**, **н**, **ѡ**, **ѡ**, **ѡ** i **ѡ**. Paleografski su čimbenici koji mogu biti relevantni pri datiranju FgSmb₂:

ѡ se pojavljuje samo šiljasto, što je mlađi oblik, npr.: *O c(ê)saru* A10, *vъ stranabnici* A11/12, *c(êsa)rstvuety* A14, *ml(a)dênac'* A17, *Or(a)c(iê)* A34, *s(ve)tacъ* B6, *O c(êsa)ru* B8, *ov'camъ* C16, *cr(ê)kve* D9, *o(t)ca* D25.

Štapić I se još nije posve spustio na donju liniju, što je, prema Josipu Hammu (HAMM 1952: 39), svojstveno hrvatskoglagojskim rukopisima od kraja 12. do sredine 13. stoljeća. Iako se takav znak za *poluglas* posve udomio u 13. stoljeću, toj činjenici ne treba pridavati previše pozornosti jer on katkad ima takav oblik i u 14. stoljeću, premda u istome razdoblju ima rukopisa s dugim *štapićem*, a u 15. stoljeću nalazimo i kratki *štapić* (ŠTEFANIĆ 1969: 15). Primjeri su s kraćim

štapićem u FgSmb₂: *estb* A2 C10, *všalb* A8, *Ležitb* A13, *prēstolb* A33, *Kapitolb* A22, *istlkuetb* B23, *ičetb* C2, *drznetb* C3, *pogubitb* C4, *pomagaũtb* C7, *roždēnb* C22, *sp(a)sit(e)lb* C22, *poslanb* D1, *g(lago)letb* D2, *osipb* D34.

U slovu *ŋu* donji završetak slova je šiljast, a gornji prilično ravan u primjerima: *zakloplena* A7, *zaklopleni* A9, *izb(a)vitelũ* A27, *vzlũbtenago* B1, *drznetb* C3, *zane* C6, *v'zgaraem se* C8, *nerazdēlni* D10, *ēzikb* D24, *ne razlučauĩce* D28.

Kut između lijevoga i desnoga kraka slova *ŋa* i *ka* izrazito je šiljast u primjerima: *onogo* A6, *blagdanb* A15, *h(r̄sto)va* A16, *s(ve)tago* A17, *Egda* A30, *vs(ē)hb* B4, *Ishoditb* B11, *togo* B24, *tugami* C6 itd.

Donja se završna vodoravna linija slova *ŋ* prema kraju posve stanjuje i ide do susjednoga desnoga slova: *budut'* A1, *n(e)b(e)ski* A10, *službi* A11, *bihom̄b* B2, *budi* B3, *ubo* B21 C5, *budetb* C24, *b(la)ž(e)noi* D1, *Bē* D34. Isto vrijedi i za gornji vodoravni završetak slova *ŋ*: *[za]tvorena* A1, *poroda* A2, *r(e)četb* A3, *vrata* A5, *rodit se* D4. Međutim, katkad je završetak slova *ŋ* ravniji i vidljiviji i to u pravilu kad je riječ o ligaturi *ŋi* i *ŋb*: *prēžde* A2, *pristavniki* A26, *pri-ti* C3, *prostrto* C24, *propovēdaniem̄b* C26, *ne prestaũce* D26. Također, slično tomu, donji se dio slova *ŋ* zatvara kosom crticom koja je na kraju stanjena i prelazi u prostor susjednoga lijevog slova: *rabotaũtb* A11, *v siũ* A18, *vzlũbtenago* B1, *izg(lago)laniũ* B28 itd. To markiranje završetka vertikalnoga poteza karakteristično je za posljednju četvrtinu 14. stoljeća.

h se pojavljuje u starijemu obliku, ono nije nalik latiničnomu *h*, kao u mlađim rukopisima, npr.: *t(̄)kmo* A1, *n(e)b(e)ska* A4, *eliko* A23, *Nikiže* B33, *k čemu* C2, *k b(la)ž(e)noi* D2, *ēko* D25.

Grafem *h* ima gotovo uvijek lomljeni bok, što je mlađi oblik toga grafema, npr.: *m(a)riē* A2, *prēžde* A2, *Rēš(ponb)* A10, *david(o)vē* A15, *stēpana* A17, *tēlo* A28 C10, *nēsmo* B29, *ēzikb* D24, dok *h* nema lomljeni bok, odnosno ima stariji oblik, npr.: *K V(e)č(e)rni* A22, *o(t̄)či* A27, *nemlčaniũ* B16, *čũimo* B31, *v rēčeh'* B35, *k čemu* C2, *učim' se* C8, *svēdočastvo* C24, *Čt(en)i(e)* D5, *č(lovē)kom̄b* D6, *črēva* D8, *Obače* D26.

U FgSmb₂ nije potvrđeno staro granato *ꝥꝥ* kao samostalan grafem, već samo u ligaturama *ml*: *ml(a)dēnac̄b* A17, *mlad̄b* A24, *ml'čani* A30, *nemlčaniũ* B16, *z(e)mli* D5, *z(e)m(a)lskih̄b* D23; i *mč*: *m(u)č(e)n(i)ka* A18, *mž*: *ničimže* A24, *Tēmžde* B3. To znači da taj fragment pripada razdoblju u kojemu je prihvaćeno novo latinsko majuskulno *M*, dok je stari tip granatoga glagoljskog *ꝥꝥ*, koji se pojavljuje u rukopisima iz prve polovice 12. stoljeća, očuvan samo u ligaturama.¹⁸

¹⁸ Usp. HAMM 1952: 39.

U razvojnome procesu hrvatskoglagoljskoga pisma u 13. i 14. stoljeću mogu se pratiti grafijske i morfološke značajke, ali su važne i formalne okolnosti, primjerice arhaičnost interpunkcije, proporcionalnosti između širine i visine slova, pri čemu je razvojni smjer u sužavanju i približavanju slova. U hrvatskoglagoljskim su srednjovjekovnim tekstovima, prema istraživanju Matea Žagara (ŽAGAR 2007: 428), potvrđena četiri načina kraćenja riječi, što je tradicija preuzeta iz grčkoga pisma i grafičkoga uređenja teksta: odbijanje (suspensije), stezanje (kontraksije), natpisivanje (superpozicije) i slijevanje (ligature).

Suspensija je način kraćenja u kojemu se pišu samo početna slova, a kraj se riječi ne dovrši. Pojavljuje se najčešće u uputnim dijelovima teksta. Za takav način kraćenja u FgSmb₂ nalazimo primjere: *Rêš(ponb)* A10 B8, *Imn(a)* A27, *V(e)l(i)č(itb)* A30, *An(tifon)b* A30, *Or(a)c(iê)* A34, *e(van)j(eliê)* D32. »Rijetkost takva kraćenja u tekstu važan je podatak za datiranje fragmenata jer je suspensija najstariji način kraćenja koji se kasnije nalazi rijetko. Činjenica da se takvo kraćenje pojavljuje u naslovima nije pritom mjerodavna, jer je poznato da se u naslovima često čuvaju stariji oblici.« (MIHALJEVIĆ 1996: 101).

Drugi je način kraćenja kontrakcija, ispuštanje slova u sredini riječi koje se često ponavljaju ili u onima čiji se smisao lako može odrediti prema kontekstu. U najstarijim fragmentima iz 12. i 13. stoljeća skraćuju se samo *nomina sacra*, ali je sve češće kraćenje učestalih riječi. U FgSmb₂ to je najčešći način kraćenja, npr.: *v(ê)ki* A1, *m(a)riê* A2, *d(ê)va* A2, *r(e)četb* A3, *es(a)mь* A5, *s(i)na* A5, *n(a)mь* A14, *g(ospod)b* A15, *iv(a)na* A17, *s(ve)tomu* A20, *A(lelu)ê* A34, *s(ve)tacь* B8, *g(lago)let se* B9, *c(êsa)ru* B9, *Sl(o)vo* B10 C9, *veliç(a)stva* B13, *n(a)šeû* C5, *gl(a)si* C7, *b(og)a* C29, *sl(a)va* C32, *d(ê)vi* D1, *D(u)hь* D2, *z(e)mli* D5 itd.

Treći način, nadslovljavanje (nadredno pisanje), odnosi se na vrstu kraćenja u kojemu se, obično u duljim riječima, iznad riječi izdizao po jedan suglasnik i stavljao pod zaobljenu titlu. U FgSmb₂ to je potvrđeno u prijedlogu (prefiksu): *ot* A19 A33 B4 B6 C32 D7 D9; te u riječima *otnudь* B14 B15, *Br(a)tiê* A23, *Rêš(ponb)* A10 B8, *B(e)rš(b)* A14 A28, *Çt(en)i(e)* B32 C19 D5 D33. U glagoljskim su tekstovima najčešća nadredna slova *š* i *t*, a najčešći su primjeri takvoga kraćenja: *bit* – *bitatoriê*, *br* – *berašь*, *kpt* – *kapitulь*, *mat* – *matutinь*, *orc* – *oraciê*, *oml* – *omiliê*, *rêš* – *rêšponь*, *pês* – *pêsnь*, *çti* – *çtenie* (ŽAGAR 2007: 500).

U FgSmb₂ su česta kraćenja i s pomoću ligatura ili spojenica, po čemu je taj fragment očuvao starije stanje karakteristično za fragmente iz 13. stoljeća. Ligature su uvijek adekvatne, tj. one u kojima su spojeni zajednički dijelovi

slova: oka ili kvadratići. Ima horizontalnih i vertikalnih, s time da posve prevladavaju vodoravne i dvoslovčane, npr.: *dv – d(ê)va* A2 A3, *d'varmi* A8; *gd – blagdanь* A15, *Egda* A30, *vsagda* C1; *gl – g(lago)let se* B9, *izg(lago)laniû* B28, *gl(a)si* C7, *g(lago)letь* D2; *go – Onogo* A6, *s(ve)tago* A17, *bl(a)gougodie* A36, *tvoego* B1, *mnogo* B12; *žd – Roždenь* A14, *roždstva* A16, *meždu* B4, *roždstvo* C9; *jl – e(van)j(e)lski* C6; *lv – Sl(o)vo* A28 A33 C9; *mž – ničimže* A24; *ml – mladь* A24, *ml'čani* A30; *pl – zakloplena* A7, *zakloplenimi* A9; *pr – prězde* A2, *pridet'* A18, *pristavniki* A26, *ispravi* A35, *pr(oro)komь* B20, *premožemь* B32, *priti* C3, *prostrto* C24, *propovédaniemь* C26; *tv – [za]tvorena* A1, *stvorena* A4, *stvoreno* A28 C10, *tvoe* A33 A36; *tr – stranabnici* A11; *ho – bihomь* B2, *Ishoditь* B11; *hv – h(rьsto)va* B5. Rjeđe su troslovčane ligature, npr.: *mld – ml(a)dénac'* A17; *zlû – vzlûblenago* B1; *mžd – Têmžde* B3; *dov – dovlêetь* C4; *zml – z(e)mli* D5, *z(e)m(a)lskihь* D23. Jedina ligatura koja nije posve adekvatna zabilježena je u primjeru *V(ell(i)č(itь)* A30, gdje su dva slova *v* i *l* u neobičnome povezivanju jer je *v* dubleta. Navedeni primjeri ligatura pokazuju da je pisar FgSmb₂ bio obrazovan i vješt u pisanju glagoljskih tekstova te da je usvojio i poštovao sve tadašnje grafijsko-pravopisne norme.

U najstarijim slavenskim rukopisima, ćirilskim i glagoljskim, interpunkcijski znakovi, isto kao u latiničkoj i grčkoj grafiji, izvorno slijede izgovorni ritam ili pripomažu izdvajanju riječi na informacijski važnim mjestima. U nekim mlađim hrvatskoglagoljskim rukopisima ima primjera da se točkice pišu između svake riječi (ŽAGAR 2007: 372). Od interpunkcijskih znakova pisar FgSmb₂ rabi samo jednu točku • koju stavlja na kraj prozodijskih skupina. Točka se nalazi u sredini retka i označava stanku u recitiranju, a nalazi se na mjestu na kojemu bi u suvremenome hrvatskom jeziku stajala ne samo točka nego i zarez (MIHALJEVIĆ 1996: 103). Uobičajeni znak iz hrvatskoglagoljskih rukopisa za početak nove službe stilizirano latinično *C* nalazi se na početku velikih rubrika, tj. prve na Božić u A stupcu, gdje je crvene boje, a drugi također u A stupcu na kraju iste rubrike, gdje je crne boje isto kao u B stupcu.

4.3. Jezik

4.3.1. Grafija i fonologija

4.3.1.1. Samoglasnici

4.3.1.1.1. Pisanje *jerova*

Jezik FgSmb₂ pravilan je crkvenoslavenski na svim jezičnim razinama. Kad je riječ o grafijsko-fonološkoj razini, primjerice o bilježenju *jera* na kraju

riječi, posve prevladava *štapić* I. Zabilježen je u 199 primjera, od toga je 153 puta na kraju riječi, npr.: *budutъ* A1, *svoetъ* A8, *mirъ* A13, *éslehbъ* A13, *vъ* A13 A21 A27, *blagdanъ* A15, *mladъ* A24, *bihomъ* B2, *s(ve)tacъ* B6, *kъ* B17, *Rodъ* B20, *sluhъ* C15, *roždenъ* C22, *gabrielъ* C36, *poslanъ* D1, *snidetъ* D2, *ězikъ* D24. Apostrof se iznimno rijetko bilježi, nalazimo ga 37 puta, što je u odnosu na *štapić* 15 % ukupnoga broja zabilježenih poluglasa, obično ako se riječ nalazi na kraju retka gdje ne bi stao znak za *štapić*, npr.: *poddr'žit' A12*, *ml(a)děnac' A17*, *pridet' A18*, *pod' A25*, *s' A33*, *k' B28 D1*, *rěčeh' B35*, *budet' C1*, *rodit' se D4*, *is' D4*, *narečet' se D4*, *mir' D5*, *v' D11*. U sredini riječi katkad nalazimo i *štapić* i apostrof: *tъgda A21*, *d'varmi A8*, *ml'čani A30*, *ov'camъ C16*, *naplъni C15*, *viš'nago D3*, *sъvkupi D32*. U hrvatskoglagoljskim su se rukopisima na kraju riječi također očuvala oba znaka za poluglas, s tim da je i u liturgijskim i u neliturgijskim rukopisima češći *štapić*. Iznimke su jedino BrVO i BrVb₁, u kojima je češći apostrof.¹⁹ I u tekstu *Muke po Mateju* u većini hrvatskoglagoljskih misala na kraju riječi prevladava *štapić* osim u *Četvrtome vatikanskom misalu* (u nastavku teksta: MVat₄) i *Prvome oksfordskom misalu* u kojima je češći apostrof (ŠIMIĆ 2000: 7).

Bez znaka za *jer* pišu se najčešće prijedlozi: *k A9 A22 B8 C2*, *v A18 A19 A22 D11*, *ot A19 A21 A25 B4 B6*; kao i kraj naglašanih riječi iza kojih slijedi enklitika, u primjerima: *polagaet se A12*, *g(lago)let se B9 C32 D7*, *smutim se C6*, *osěnit te D3*, *poklanaim se D27*. To je zamijećeno i u drugim hrvatskoglagoljskim tekstovima u kojima naglašena riječ s enklitikom tvori jednu naglasnu cjelinu, pa na kraju te riječi pisari hrvatskoglagoljskih rukopisa obično ne pišu znak za *jer*.

Tipična hrvatska vokalizacija, odnosno zamjena *jera* samoglasnikom *a*, potvrđena je u hrvatskoglagoljskim tekstovima od druge polovice 13. stoljeća, tj. od *Ljubljanskoga homilijara*. Sve do kraja 13. stoljeća primjeri su vokalizacije rijetki, a otad im se broj povećava (HCJ 2014: 68). Vokalizacija *jerova* od 13. je stoljeća vrlo aktivna, ne samo u jakome, nego i u slabome položaju »pa su jezični sustavi (hrvatskočakavski) od toga vremena dalje karakterizirani općom nesigurnošću provođenja procesa vokaliziranja sve do u XVI. stoljeće« (DAMJANOVIĆ 2008: 280). Primjeri vokalizacije u FgSmb₂: *všalb estъ A8*, *d'varmi A8*, *na A19*, *takmeni B29*, *sa B29 C36*, *vsagda C1*, *takmo C10*.

U hrvatskoglagoljskim tekstovima često nalazimo primjere u kojima su sekundarni *jerovi* najčešće umetnuti i vokalizirani, kao primjerice u riječima: *větarъ, petarъ, mudarъ, bratar'stvenoi, mudarstvovati, misalb, bolězany,*

¹⁹ Usp. MIHALJEVIĆ 1991.

oganь, žizanь, nepriězanь, pēsanь i sl. u kojima ih u staroslavenskome nije bilo (< *vêtrь, petrь, mōdrь, bratrьstvъnь, mōdrьstvovati, myslь, bolēznь, ognь, žiznь, nepriěznь, pēsнь* i sl.) (HCJ 2014: 81). U FgSmb₂ takve se riječi nalaze najčešće pod titlom, osim primjera: *sučastvu* B18, *sučastvo* B21, *svêdočastvo* C24, *množastva* C26, *otročastvê* C33, *vêličastviê* D21, u kojima su sekundarni jerovi vokalizirani.

4.3.1.1.2. Pisanje *jata* ѣ

U hrvatskoglagojskim se tekstovima grafija ѣ za *jat* prilično dobro očuvala sve do 15. stoljeća, ali se već rano pojavljuju i ikavski i ekavski odrazi *jata*, npr. u *Fragmentu Djela Pavla i Tekle*,²⁰ *Pazinskim fragmentima* (MIHALJEVIĆ; VINCE 2012: 24)²¹ i *Splitskome fragmentu misala*.²² Proučavajući jezik hrvatskoglagojskih liturgijskih rukopisa, Milan je Mihaljević zaključio da se *jat* može pretpostaviti kao dio glasovnoga sustava crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. Pravilna grafija slova ѣ za *jat* najbolje je očuvana u MVat₄, BrVb₁ i *Prvome beramskom (ljubljskom) brevijaru* te u *Pariškome psaltiru*. Iako i u njima ima odraza, oni su tek povremeni. Nešto je više odraza, iako još uvijek malo, u BrVO i BrPm te u MNov (MIHALJEVIĆ 1991: 58).

Među hrvatskoglagojskim rukopisima postoje tekstovi u kojima su zamjene ѣ s *e* ili *i* rijetke, oni u kojima prevladava ekavska zamjena, tekstovi s pretežno ikavskom zamjenom te tekstovi s miješanim zamjenama prema pravilu Meyera i Jakubinskoga. »Broj zamjena *jata* sa *e* ili *i*, njihova distribucija kao i broj i distribucija primjera hiperkorektne uporabe *jata* za izvorne *e* i *i* ovisе o starosti i vrsti teksta, o njegovu predlošku i zemljopisnom podrijetlu, ali i o podrijetlu pisara koji ga je pisao i njegovu stavu prema tradiciji i crkvenoslavenskoj normi.« (HCJ 2014: 71).

U FgSmb₂ očuvana je posve pravilna uporaba *jata* bez ikavskih i ekavskih odraza, i u korijenu riječi, i u nastavcima, npr.: *stēpana* A17, *ml(a)dēnac* A17, *naslēdnikь* A23, *tēlo* A28 C10, *posrēdē* A30 A32, *imēše* A32, *prēstolь* A33, *dēli* B2, *Tēmžde* B3, *dēl[ь]* B14, *dēla* B15, *ispovēstь* B20 D24, *vēra* B22, *vēruetь* B22, *nēsmo* B29, *v rēčeh* B35, *zrēti* C12, *svêdočastvo* C24, *propovēdaniemь* C27, *dēvi* C32, *osēnit te* D3, *črēva* D8, *nerazdēlni* D11, *vsēhь* D12, *v rēmenь* D15, *dēlomь* D17, *tēlesnimь* D17, *bē* D18 D34, *smērenie* D19, *kolēno* D21, *prēklonit se* D22, *prēstolē* D31, *sēdeča* D32, *vь gradē* A15 C23,

²⁰ Usp. GRABAR 1972.

²¹ V. također GRABAR 1973.

²² Usp. ŠTEFANIĆ 1957.

davido(o)vê A15 C24, *tomasê* A20, *vъ oktabê* A21, *vъ zavêtê* A27, *h(rъst)ê* B17, *is(us)ê* B17, *s(i)nê* B17, *v č(lovê)cêhъ* C31, *v' êslêhъ* D30, *po lucê* D33.

Jedino u prefiksu *pre-* nalazimo nekoliko primjera s ekavskim odrazom *jata*: *prebivae* A26, *premožemъ* B32, *preispodnihъ* D23, *ne prestaûce* D26.

Nisu zabilježeni ni primjeri u kojima se na mjestu etimološkoga *e* bilježi *jat*, osim: *vêličastviê* D21, što znači da je pisar iznimno rijetko mijesao *jat* i etimološki *e*.

4.3.1.1.3. Slogotvorni *r* i *l*

U staroslavenskoj pisarskoj tradiciji slogotvorni su se *r* i *l* bilježili u obliku *likvid* + *jer*, što se prenijelo i u hrvatskoglagoljske tekstove. U fragmentima iz 12. stoljeća uz slogotvorne *r* i *l* redovito se nalaze znakovi za *jerove*, dok u onima iz 13. stoljeća supostoje primjeri *r* i *l* bez pratećega znaka za *jer* i primjeri sa znakom. Najstarije su potvrde *r* i *l* bez znakova za *jerove* iz *Londonskoga fragmenta brevijara* s početka 13. stoljeća (HCJ 2014: 69). U hrvatskoglagoljskim liturgijskim tekstovima slogotvorni *r* i *l* dobro se čuvaju sve do kraja 15. stoljeća, primjerice u misalskim tekstovima *Muke po Mateju* (ŠIMIĆ 2000: 35) i u *Akademijinu brevijaru* (u nastavku teksta: BrAc) s kraja 14. stoljeća (ŠIMIĆ 2014: 26). U nekim se liturgijskim rukopisima iz 15. stoljeća već gdjegdje pojavljuju primjeri zamjene slogotvornoga *l* s *u*, *ul*, ili *lu*, primjerice u *Njujorškome misalu* (u nastavku teksta: MNew): *dul'žna*, *duž'na*, *sulzami*, *sulncu* (HCJ 2014: 69). U neliturgijskim se rukopisima za slogotvorni *l* nalaze raznorodne zamjene, što ne znači da u našim govorima u 15. stoljeću nije bilo i neizmijenjenoga izgovora *l* (DAMJANOVIĆ 1984: 65).

U FgSmb₂ slogotvorni se *r* i *l* dobro čuvaju, s tim da se katkad bilježe sa znakom za *jer*, a katkad bez ikakva znaka: *poddr'žit'* A12, *dr'žahu* A30, *vskrsenii* A7, *drznetъ* C3, *srdačnima* C18, *prostrto* C24, *ml'čani* A30, *napl'ni* C15, *pl'ti* D28, *nemlčaniû* B16, *ne istlkuetъ* B23, *tlkovati* B30, *neisičslno* C27.

4.3.1.1.4. Odras glasa *ę*

Staroslavenski prednjojezični nazal *ę* u tekstovima hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika većinom je dao *e*, primjerice u misalima iz 14. i 15. stoljeća: *načet'* MVat₄ 74c, *načety* MRoč 63c MNov 75c, *s kletvoû* MVat₄ 75c, *raspeše* MVat₄ 76c MHrv 74a itd. Kolebanja su zamjetna u osnovi *priêti* (stsl. *prijêti*): *priêt'* MVat₄ 74a, *priêm'* MVat₄ 76b i *priem* MVat₄ 76d, *priemše* MVat₄ 75d; dok ostali misali u istoj osnovi uvijek imaju *priêmъ* MRoč 65d MKoph 69a itd. (ŠIMIĆ 2000: 33–34). Alterniranje izvornoga primarnog čakavskog odraza *a* (< *ę*) i *e* zabilježeno je i u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim rukopisima, pri-

mjerice u *Petrisovu i Kolunićevu zborniku* te u djelima hrvatskih protestantskih pisaca i jeziku Marulića, Zoranića, Hektorovića, dok je u *Zadarskome lekcionaru* i *Šibenskoj molitvi* odraz $a < \epsilon$ (HERCIGONJA 1983: 321).

U većini istraženih hrvatskoglagoljskih liturgijskih rukopisa izvorni primarni čakavski odraz $a < \epsilon$ češći je u skupini $j\epsilon > ja$ (HCJ 2014: 78–79), kao što je i u BrAc: *poêt' me* 4a, *priêtb* 1d, *priêta* 55b; a rjeđi u primjerima $\check{z}\epsilon > \check{z}a$, $\check{c}\epsilon > \check{c}a$ i $kl\epsilon > kla$ (ŠIMIĆ 2014: 25). Slično je stanje i u *Pariškome (Bori-slavićevu) zborniku*, u kojemu nema potvrda za $\check{c}\epsilon > \check{c}a$ i $kl\epsilon > kla$, rijetke su potvrde za $\check{z}\epsilon > \check{z}a$, a najčešće za $j\epsilon > ja$: *êta e(stb) noga ih'* 13v, *êt'e(stb)* 13v, *poêt' me* 19r, *poêst' ih'* 22r, *êtb* 32r, *êti* 51v, *êmet' ih'* 60r, *êmite* 61r, *êdra* 64v, *poêtb ego* 70v, *priêt' ih'* 130v, *priêtb* 134v; *žauće* 95r 95v, *žanetb* 114r (ŠIMIĆ 2018: 168). U FgSmb₂ iznimno su rijetki primjeri koji povezano s ovom pojavom ukazuju na čakavski utjecaj. Zabilježen je samo jedan primjer: *priêhomь* D30, što je još jedna potvrda da je tekst pisan pravilnim crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije.

4.3.1.2. Suglasnici

4.3.1.2.1. Suglasnička skupina *žd*

Suglasnička skupina *žd* (<*dj), obilježje staroslavenskoga jezika, očuvala se u hrvatskoglagoljskim liturgijskim spomenicima sve do 16. stoljeća, ali različito od teksta do teksta, dok neliturgijski spomenici čuvaju tu skupinu samo sporadično. Na mjestu praslavenske skupine $d + j$, počevši od *Splitskoga fragmenta misala*, nalazi se i znak ПП, koji se ranije u fragmentima iz 12. i 13. stoljeća bilježi samo u stranim riječima, na mjestu grčkoga i latinskoga *g* ispred prednjega samoglasnika kao i u kanonskim staroslavenskim tekstovima, npr.: *anjelb*, *evanġelie*, *ġemunь*, *ġetsimaniê* itd. (MIHALJEVIĆ 1991: 39). U hrvatskoglagoljskim se liturgijskim rukopisima na mjestu skupine $d + j$ pojavljuju tri načina bilježenja: pisanje ПП, pisanje ПП и pisanje samo susjednih samoglasnika.

U FgSmb₂ je očuvano starije stanje, tj. kao u fragmentima iz 12. i 13. stoljeća, u kojima se na mjestu $d + j$ bilježi ПП, a ПП samo u stranim riječima, s jednom iznimkom: *vojġinьstvo* C25. Primjeri su sa *žd*: *prêzde* A2, *Roždennь* A14 C22, *roždstva* A16 B5 B7, *Têmzde* B3, *meždû* B4, *tižde* B36, *roždstvo* C9, *roždenu* C33, *ureždenь* D18. O arhaičnosti FgSmb₂ svjedoči i podatak da su u BrVO iz 1396. godine na istim mjestima očuvani mlađi oblici: *prêe* BrVO 59d, *Roennь* BrVO 59d 60c, *roenu* BrVO 60c, *meû* BrVO 60a, a slično je i u BrVat₅ iz sredine 14. st.: *Roennь* 34c, *roistva* 34c, *meû* 34c, *roeniê* 34c 34d, *roistvo* 35a, *roenu* 35a, *urenь* 35b.

Prema Mihaljeviću (MIHALJEVIĆ 1991: 44), pisanje *žd* umjesto praslavenskoga *d + j* u većini je rukopisa samo čuvanje tradicije, karakterističnije za sjevernu skupinu rukopisa (Krk, Istra) – MVat₄, BrVb₁, BrVO, PsLob, PsFr – koja bolje čuva staroslavensku pisarsku tradiciju. Iz toga se može zaključiti da je FgSmb₂ pripadao sjevernoj, arhaičnijoj skupini hrvatskoglagoljskih rukopisa.

Primjeri su s **PP**: *e(van)j(e)lski* C6, *anj(e)lb* C14 C36/D1, *vojīn̄stvo* C25, *anj(e)lsko* C28, *e(van)j(eliê)* D33, *orij[ena]* D36.

Za treći način pisanja samo susjednih samoglasnika u FgSmb₂ nije potvrđen nijedan primjer, što je dokaz njegove konzervativnosti. To je mlađa pojava u hrvatskoglagoljskim rukopisima, tj. utjecaj narodnoga jezika, potvrđena npr. u BrAc: *na roen̄e* 44d 47d 49d 52c 53c 55d 58b, *roenom̄u* 58c, *takoe* 61b 67c, *roistviê* 62c, *prie* 63b 65c 66b, *roistva* 63d 68b, *Roistvo* 70r, *gospoe* 67d 68a (ŠIMIĆ 2014: 27).

4.3.1.2.2. Suglasnička skupina *čr*

Stara suglasnička skupina *čr* očuvana je samo u dvama primjerima: *črêva* D8 D9. Skupinu *čr* čuvaju dosljedno svi hrvatskoglagoljski rukopisi iz 15. stoljeća, liturgijski i neliturgijski, npr.: *čr'vlenoū* MVat₄ 76b MNov 77b, *čr'vb* BrAc 5a, *čr̄mnomu* BrAc 25b, *ot čr'toga* BrAc 4c, *črviv̄* CVinod 29c, *črvleni* CKol 95v itd. »Tako dosljedno čuvanje stare skupine *čr* u tekstovima 15. stoljeća nesumnjivo signalizira da do promjene *čr* > *cr* u čakavskim govorima nije dolazilo sve do kraja 15. stoljeća jer bi, u protivnom, govorna situacija ostavila vjerojatno makar i sporadičnih tragova u tekstovima.« (DAMJANOVIĆ 1984: 75). Ona je dobro očuvana i u dvama zbornicima, *Berčićevu* iz 15. st. i *Fatevićevu* iz 17. st.: *č'r'nici* CBč 21v, *čr'neiša* CBč 43v, *črvi* CFat 30v. »Takvo stanje ne čudi s obzirom na činjenicu da se ta skupina i danas uglavnom dobro čuva u čakavskim govorima na otocima pred Zadrom.« (GALIĆ 2018: 157).

4.3.1.2.3. Udvojeni suglasnici

U hrvatskoglagoljskim je tekstovima često udvajanje suglasnika koji se katkad pišu s apostrofom između njih, a katkad bez njega. Udvojeni se suglasnici mogu podijeliti u četiri skupine: 1. u stranim riječima, 2. na granici prefiksa i korijena, 3. u sufiksima, 4. u korijenu riječi.²³ U FgSmb₂ potvrđeni su sljedeći primjeri: *poddr'žit'* A12 i *istin'ni* D9.

²³ Usp. MIHALJEVIĆ 2008: 43–64; HCJ 2014: 72–75.

4.3.2. Morfologija

4.3.2.1. Imenice

Slično kao na fonološkoj razini u FgSmb₂ je i na morfološkoj razini očuvana konzervativnost, tj. pravilni crkvenoslavenski oblici s neznatnim odstupanjima.

U muškome su rodu zastupljeni gotovo svi oblici glavne *o/jo*-promjene osim vokativa množine. Nastavak je za genitiv jednine *-a*: *poroda* A2, *stêpana* A17, *iv(a)na* A17, *tomasa* A18, *m(u)č(e)n(ik)a* A18; i *-i*: *papi* B10; a za dativ *-u*: *k n(a)ravu* B19, *b(og)u* C30, *h(r̂st)u* C33. U akuzativu jednine nastavak je *-b* ili *-a* ovisno o kategoriji živosti, češći je *-b*: *mirb* A13, *d(b)nb* A19, *obrazb* B22, *sluhb* C15, *s(i)na* B1. Od vokativnih oblika pojavljuju se: *H(r̂st)e izb(a)-vitelû* A27, *O c(êsa)ru n(e)b(e)ski* B9. Kod imenica muškoga i srednjega roda oblici su koji su relevantni, odnosno oni koji potvrđuju očuvanost crkvenoslavenske norme, gramatički morfem *-ê* u lokativu jednine: *po porodê* A3, *v̂b gradê* A15 C23, *po s(ve)tom̂b tomasê* A20, *v̂b zavêtê* A27, *[v] h(r̂st)ê is(us)ê s(i)nê* B16, *v̂b otročastvê* C33, *na prêstolê* D31, *po lucê* D33. U instrumentalu jednine očuvan je nastavak nepalatalne osnove *-om̂b*: *pr(oro)kom̂b* B20, *d(u)-hom̂b* D7. Pravilni su oblici i u primjerima za lokativ množine imenica *i*-sklonidbe *-eĥb*: *v̂b êsleĥb* A13, *v̂ rêčeĥ* B35, dok je oblik *v̂ êslêĥb* D30 potvrda da je došlo do utjecaja glavne sklonidbe. Za nominativ množine nastavak je *-i*: *gl(a)si* C7. Genitiv je množine bez nastavka: *ml(a)dênaĉ* A17, *ot r(a)bb̂* A25 A33, *ot prêstolb̂* A33, a dativ je množine s nastavkom *-om̂b/-em̂b*: *pastirem̂b* C13, *č(lovê)kom̂b* D6. Primjer je za lokativ množine: *v̂ č(lovê)cêĥb* C31. Imenica *sinb̂* pojavljuje se u genitivu jednine *s(i)na* A4, dok se u akuzativu jednine umjesto staroga *sinb̂* pojavljuje genitivni oblik, što je utjecaj glavne promjene: *s(i)na* B1; kao i u lokativu jednine *s(i)nê* B17 umjesto *sinu*.

Kod imenica ženskoga roda koje se sklanjaju po glavnoj *a/ja*-promjeni očuvani su sljedeći oblici u genitivu jednine s nastavkom *-i*: *ot okt(a)bi* B4 B6, *istini* B34, *d(ê)vi* C32. Dativni su nastavci *-i* i *-ê*: *m(a)rii* D1, *d(ê)vi* D1, *roditelnici* D26, *d(ê)vê* D27; a akuzativni je *-u*: *V sobotu* A21, *okt(a)bu* B5, *[hva]lu* C35. Lokativ ima nastavak *-ê*: *[v sl(a)]vê* D20 D25; i *-i*: *v̂ voli* D11. Od množinskih oblika ženskoga roda nalazimo dativ u primjeru: *ov'cam̂b* C16; te instrumental s nastavkom *-ami*: *tugami* C6. Ostatci konsonantske *v*-promjene očuvani su u primjeru genitiva jednine: *cr(ê)kve* D8; a *r*-promjene u primjeru: *ot mat(e)re* C32. Primjeri *i*-promjene rijetki su: *pl'ti* D28 genitiv jednine, *radostb̂* C20 akuzativ jednine, *slabostiû* C5 instrumental jednine.

Kod imenica srednjega roda genitivni je nastavak *-a*: *roždstva* B5, *črêva* D8, *množastva* C26, *veseliê* C27, *bl(a)govoleniê* C31; a akuzativni *-e*: *v bla-*

gougodie A36, *v ime* A36. Dativni je nastavak *-û* i *-u*: *k' izg(lago)laniû* B28, *k pozn[aniû]* B33, *sučastvu* B18. U instrumentalu jednine nastavak je *-emь*: *bl(a)govoleniemь* C29, *sa s[ps]jeniemь* B29. Od množinskih se oblika očuvao akuzativ *děniê* A35 i instrumental *dobrimi děli* B2. Ostatak *s*-promjene srednjega roda potvrđen je u genitivu jednine: *s(love)se* B12 B23 D28; akuzativu množine: *sl(o)v(e)sa* C17; te genitivu množine: *s n(e)b(e)sь* A33.

4.3.2.2. Zamjenice

Zamjenički su oblici u FgSmb₂ prilično učestali i raznoliki te pravilni crkvenoslavenski bez čakavskoga utjecaja. Osobna zamjenica za prvo lice jednine nije potvrđena, za drugo su lice primjeri: u nominativu *Ti* B32, genitivu *tebe* D4, i akuzativu *te* D3; a za treće lice: u lokativu jednine *nemь* D35. Za prvo su lice množine očuvani oblici: u nominativu *mi* C8, dativu *n(a)mь* A14 B31 C7 C9, i akuzativu *ni* A29; a za drugo lice: dativni oblik *v(a)mь* C22. Povratna zamjenica nije potvrđena u dativnome obliku *sebê*, nego samo u akuzativnome *se* C8 C9 C19 D4. Među pokaznim zamjenicama *tb*, *ta*, *to*, *tbžde* potvrđen je genitiv srednjega roda: *togo* B24. Od zamjenica koje se mijenjaju po istome obrascu zabilježene su sljedeće: akuzativ jednine srednjega roda *v (o)no* D34, lokativ jednine ženskoga roda *onoi* D5, nominativ jednine *kto* B20, *eliko* A23, *vsakь* D24. Akuzativni oblik *v (o)no vrême* uobičajena je formulacija na početku evanđeoskih čitanja već od kanonskih staroslavenskih spomenika, koja se nastavlja u hrvatskoglagojskim misalima i brevijarima, a nalazi se i u FgSmb₂ na početku *Evanđelja po Luki*. Treba spomenuti da zamjenica *Onogo (vrata stvorena es(a)mь)* A6 u BrPm i BrVat₁₉ glasi *Ona*, dok se ostali uspoređeni brevijari slažu s FgSmb₂. Potvrđeni su pravilni i očekivani oblici zamjenice *iže*: nominativ *iže* A7 A12 C2 C23 D7 D14, dativ *emuže* A10 B9 C25 D10, akuzativ množine *eže* B32 C2, te zamjenica ženskoga roda u nominativu *êže* A21 C21 D11. Zamjenica srednjega roda *eže* potvrđena je u nominativu jednine *eže* B19 C9 D3 D6. Posvojna zamjenica potvrđena je u muškome rodu: u genitivu jednine *tvoego* B1; u ženskome rodu: u instrumentalu jednine *n(a)šeû* C5; u srednjemu rodu: u nominativu jednine u drugome licu *tvoe* A33, u akuzativu jednine *tvoe* A36, u instrumentalu jednine *n(a)šimь* B30, i u akuzativu množine *n(a)ša* A35. Povratno-posvojna zamjenica potvrđena je: u lokativu jednine srednjega roda *svoemь* A8 A31 i lokativu množine *svoimь* A10. Pokazna zamjenica *si* potvrđena je: u nominativu jednine muškoga roda *sa* C36, akuzativu jednine ženskoga roda *siû* A18, genitivu jednine *sego* C16, nominativu množine *si* A25. Zabilježeni su sljedeći oblici zamjenice *vьsь*: *vsa*

A31, *vs(ě)hь* A25 B4 D12, *vs(ě)mь* C21; i sljedeći oblici zamjenice *vsakь*: *vs(a)ko* D19 D22, *vsakь* D24.

4.3.2.3. Pridjevi

Pridjevi su iznimno česti u FgSmb₂ i uglavnom je riječ o pravilnim crkvenoslavenskim oblicima kao i kod drugih vrsta riječi. Od kratkih oblika u muškome su rodu u jednini očuvani: nominativ *mladь* A24, genitiv *s(i)na božie* A5, dativ *č(lověča)sku* C34, vokativ *n(e)b(e)ski* A10 B9, *Vsemogi* A34, *v(ě)čni* A35, *vzlūbleni* B11, lokativ *david(o)vě* A15 C24, *b(o)ži* B17, *po s(ve)-tomь* A20, *višnemь* D31; a u množini: nominativ *takmeni* B29, *e(van)j(e)lski* C6, *pr(oro)č(a)ski* C7 i lokativ *v višnihь* C30. Od određenih oblika očuvani su u jednini: nominativ *s(ve)ti* D2, *b(o)ži* D5, *istin'ni* D10; genitiv koji je uvijek sa starijim gramatičkim morfemom *-ago*: *s(ve)tago* A16 A17 B10 D33, *vzlūblenago* B1, *d(a)n(a)šnago* C19, *viš'nago* D3, *vzlū[blen(a)go]* D13, dativ *[vě]-čnomu* D18, te genitiv množine: *c(ě)s(a)rskihь* A33 A35, *n(e)b(e)skih* D23, *z(e)m(a)lskihь* D23, *preispodnihь* D23.

Najmanje je pridjeva u ženskome rodu, u kojemu prevladavaju jedninski oblici: nominativ *n(e)b(e)ska* A4, genitiv *nekosnenie* D7, dativ *b(la)ž(e)noi* D1, *sp(a)sitelnoi* D27, akuzativ *[ve]liū* C20, a u množini je očuvan jedino dativ *g(ospod)nimь* C16 i lokativ *b[ožastvenihь]* B35. Treba napomenuti da se u dativu jednine ženskoga roda pojavljuje mlađi hrvatski nastavak *b(la)-ž(e)noi* i *sp(a)sitelnoi* kao rezultat izjednačivanja pridjevne sa zamjениčkom deklinacijom.

Za srednji su rod sljedeće potvrde u jednini: nominativ *niče* A19, *vsemo-guće* A32, *g(ospod)ne* C9, *an'j(e)lsko* C28, *s(ve)to* D4, genitiv *h(rьsto)va* B5 B7, *višna* C27, *č(lověča)sk(a)go* B12, *b(o)ž(a)s[t]vanago* B13, *n(e)b(e)skago* C26, dativ *b(o)ž(a)stvanomu* B17, *č(lověča)skomu* B19, akuzativ *is(uso)-vo* D22, nominativ množine *velika* B15, *b(o)ž(a)stvena* C17, dativ *tělesnimь* D17, instrumental *dobrimi* B2. Jedini je dvojninski oblik među pridjevima instrumental: *srdačnima ušima* C18.

Komparativ se rijetko pojavljuje u FgSmb₂, tj. pojavljuje se samo u primjeru: *lučši* A24, koji spada u supletivne osnovne pridjeva, tj. komparative koji nemaju odgovarajuće osnovne u pozitivu. »Ta je pojava zajednička indoeuropskim jezicima, a uključuje pridjeve koji izriču tipična značenja: 'dobar', 'loš'/'zao', 'velik', 'malen' i sl. U hrvatskom crkvenoslavenskom takvim komparativima pripadaju: *boli* 'veći', 'bolji', *luči*, *unii* 'bolji', *veči* 'veći', *m'nii* 'manji', *gorii* 'gori'.« (HCJ 2014: 159).

Superlativ je potvrđen jedino u primjeru *naiblišni* A20.

4.3.2.4. Glagoli

Glagoli su najčešća vrsta riječi u FgSmb₂, a od glagolskih oblika najčešći je prezent. Od prezentskih je oblika najčešće 3. lice jednine, dok za 2. lice nema primjera. Potvrđeni su sljedeći oblici: u 1. licu jednine: *es(a)mь* A5, A6, *Bl(a)govêcaû* C20, 3. licu jednine: *estь* A2, A24, *r(e)četь* A3, *polagaet se* A12, *podd'ržit'* A12, *Ležitь* A13, *cêsarstvuetь* A14, *pridet'* A18, *pridetь* A21, *V(e)l(i)čitь* A30, *ne b[u]de* B5,²⁴ *g(lago)let se* B9, *Ishoditь* B11, B14, *ispovêstь* B20, *vêruetь* B23, *istlkuetь* B23, *mankaetь* B24, *dovlêetь* B26, C4, *približaetь* B34, *[r]azumêetь* B34, *budet'* C1, *ičetь* C2, *drznetь* C3, *pogubitь* C4, *budetь* C21, C24, *poetь* C29, *g(lago)letь* D2, *snidetь* D2, *osênit* D3, *rodit' se* D4, *narečet' se* D4, *podobitь se* D16, *otimetь se* D21, *prêklonit se* D22, *ispovêstь* D24. Množinski su oblici u 1. licu: *ne možetь* B31, *premožetь* B32, *v'zgaraem se* C8, *učim' se* C8; a u 3. licu: *budutь* A1, *pomagaûtь* C7, *g(lago)lût se* C19, *rabotaûtь* A11. Mlađi su hrvatski oblici potvrđeni jedino u 1. licu množine: *nêsmo* B29 i 3. licu jednine: *puća se* B8, *čini se* B6, što je potvrđeno u rubrici, u kojoj su i inače uobičajeni mlađi, tj. hrvatski, oblici i leksik. Imperativni su oblici znatno rjeđi od prezentskih, zabilježeni su oni za 2. lice jednine: *ispravi* A35; 3. lice jednine: *ne budi* A19, *budi* A20, B3; 1. lice množine: *Raduimь se* B27, *poklanaim se* D27, *smutim se* C6, *hranimь* C18, *čuiimo* B31, *vidimo* C12, *nastoimo* C16. Aorist je potvrđen u primjerima za 3. lice jednine: *pride* A34, *naplъni* C15, *stvari se* D6, *svrši se* D7, *ob'novi se* D9, *svъkupi se* D32; a sigmatski prvi aorist jedino u primjeru *prîêhomь* D30. Imperfekt se iznimno rijetko pojavljuje, i to za 3. lice jednine: *imêše* A32, *bê* D18, D34 i u 3. licu množine: *dr'žahu se* A31. Kondicional je zabilježen samo u primjeru za 1. lice množine: *ute[g']li bihomь* B1.

U FgSmb₂ je među participima najviše primjera za pasivni particip preterita: *[za]tvorena* A1, *stvorena* A4, A5, A6, C17, *zakloplena* A7, *zaklopleni* A9, *iskana* C3, *stvoreno* A28, C10, *r(e)čeno estь* B19, *Roždenь* A14, C22, *roždenu* C33, *poslanь* D1, *ureždenь* D18, *prostrto* C24. Osim toga, česti su primjeri i za aktivni particip prezenta: *bd[ečimь]* C14, *hvalečimь* B27, *g(lago)lûče* C30, *ne prestaûče* D26, *ne razlučaûče* D28, *ležeča* D30, *sêdeča* D32, *čudeča se* D35, *prebivae* A26, *v'nimae* C2. Rjeđi su oblici za aktivni particip preterita: *[pri]šadšee* B21, *minuvšaê* C11, dok je za aktivni particip preterita drugi potvrđen samo jedan primjer: *všalbь* A8.

²⁴ Ovdje je prezent glagola biti upotrebljen u funkciji futura.

4.3.2.5. Prilozi

U FgSmb₂ je među priložima znatno veći broj onih izvedenih, a od neizvedenih nalazimo jedino *oče* B36, C15. Među izvedenim priložima potvrđeni su imenički s dometkom *-b*: *vk(u)pb* D32, *blizb* B16. Druga su vrsta izvedenih priloga zamjenički prilozi, tj. oni čija je tvorbeno osnova jednaka tvorbenim osnovama nekih neličnih – pokaznih, neodređenih i odnosnih – zamjenica ili zamjeničkih pridjeva (HCJ 2014: 262), a u FgSmb₂ su vremenski koji se tvore s dometkom *-gda*: *tgda* A21, *Egda* A30, *vsagda* C1. Zamjenički su prilozi i *nikogdaže* B24, *nikoliže* B26. Od načinskih priloga potvrđeni su: *tako* C8 i *dobro* B31, a od količinskih *mnogo* B12, *veće* B33, B36, *sviše* B12, C1, *tolikie* B28, *eliko* A23. Mjesni je prilog: *otnudb* B14, B15.

4.3.2.6. Prijedlozi

Kod prijedloga nema nekih osobitosti, zabilježeni su sljedeći primjeri: *po* A3, A7, A20, *k* A9, A30, B8, *kb* B17, *prêzde* A2, *vb* A15, C23, C33, D33, *v'* A29, *v* A18, *ot* A19, A33, B4, C32, *na* A19, B18, C2, C30, D5, *pod'* A25, *s* A33, *sa* B29, *meždû* B4, *razvé* B7, *radi* B24, C16, *neže* B34, *is'* D4.

4.3.2.7. Veznici

Primjeri su veznika: *Ače* A15, B5, B22, B36 i A16, A26, *zane* C6, *Obače* D26. Tipičan pogodbeni veznik *ače* uobičajen je u hrvatskoglagojskim liturgijskim rukopisima koji su pisani crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije, dok se u neliturgijskim rukopisima češće pojavljuje mlađe *ako* (HCJ 2014: 356). U FgSmb₂ se *ače* pojavljuje četiri puta i to dva puta u rubrikama, a dva puta u liturgijskome tekstu, što je još jedan argument za arhaičnost brevijara. Ovdje treba istaknuti da u istome tekstu neki brevijari imaju mlađi, hrvatski izraz *ako*: BrVb₁ 44b, BrVO 59d, BrBer₂ 47b, BrDrag 28c, BrMa 35a, BrVat₁₀ 32a, BrRom 90r, dok FgSmb₂ ima redovito starije, crkvenoslavenski *ače* i u rubrikama, i u liturgijskome tekstu.

4.3.3. Leksik²⁵

Leksik je hrvatskoglagojskih rukopisa višeslojan, tj. u njemu su se uz temeljni slavenski sloj – staroslavenizme, moravizme, ohridizme, preslavizme i kroatizme – nataložili i strani slojevi, od grčkoga i romanskoga do germansko-

²⁵ Napomena: kod navođenja leksičkih i tekstoloških primjera katkad su radi jednostavnijega prikaza zanemarena pojedina grafijska razmimoilaženja među rukopisima koja su potanko prikazana u kritičkome aparatu.

ga i mađarskoga.²⁶ To se očituje i u FgSmb₂ u kojemu pretežu slavenske riječi, tj. staroslavenizmi, među kojima ističem: rabъ: *rabъ* A25, poveliteljъ: *poveliteli* A25,²⁷ pristavnikъ: *pristavniki* A25, тъkmo: *t(b)kmo* A21, iže: *iže* A7, *emuže* A10, cêsarъ: *c(êsa)ru* A10, aće: *Aće* A15, съ, sa: *siû* A18, тъгда: *тъгда* A21, egda: *Egda* A30, slovo: *sl(o)vo* A33, vsemogi: *Vsemogi* A34, dênie: *dêniê* A35, blagougodie: *bl(a)gougodie* A36, razvê: *razvê* B7, glagolati: *g(lago)let se* B9, kto: *kto* B20, чrêvo: *чrêva* D8, D9, прêispodанъ: *preispodniъ* D23, êzikъ: *êzikъ* D24, прочь: *pr(o)č(a)ê* D36 itd. Među romanizmima su najčešći oni koji se odnose na liturgijske nazive: rêšponъ: *Rêš(ponъ)* A10, B8, beršъ: *B(e)ršъ* A14 A28, oktaba: *okt(a)bê* A21, *okt(a)bi* B4, B6, kapitolъ: *Kapitolъ* A22, imna: *Imn(a)* A27, Aleluê: *A(lelu)ê* A29, A34, antifonъ: *An(tifon)ъ* A30, B8, oraciê: *Or(a)c(iê)* A34, *or(a)ci* B8, omiliê: *Om(i)liê* D36. Neki od tih naziva mogu biti grčko-latinskoga podrijetla, odnosno oni u kojima je latinski bio samo jezik posrednik, npr.: evanġelie: *e(van)ġ(eliê)* D33, evanġelskъ: *e(van)ġ(e)lski* C6, anġelъ: *anġ(e)lъ* C14, anġelskъ: *anġ(e)lsko* C28. Pojedini leksemi pripadaju zajedničkomu crkvenoslavenskom i hrvatskom leksiku, npr.: vrata: *Vrata* A4, stvorenъ: *stvorena* A4, sinъ: *s(i)na* A5, boži: *božiê* A5, raspety: *raspetimъ* A9, putъ: *putъ* A32, tvoi: *tvoe* A36, ime: *ime* A36, obilovati: *obilovati* B2, činъ: *činъ* B6, mnogo: *mного* B12, stado: *stada* C13, ovca: *ov'camъ* C16, dok u kroatizme možemo ubrojiti sljedeće lekseme: svetacъ 'blagdan', 'svetkovina': *s(ve)tacъ* B6, pučati 'izostavljati': *puča se* B8.

Primjeri su u kojima FgSmb₂ ima stariji leksem u odnosu na neki drugi rukopis: FgSmb₂ *emuže* / *komu* BrMa; FgSmb₂ *iže* / *ki* BrMa; FgSmb₂ *Aće* / *Ako* BrVb₁ BrBer₂ BrDrag BrMa BrVat₁₀ BrRom; FgSmb₂ *êže* / *ka* BrMa, BrVat₁₀; FgSmb₂ *тъгда* / *t'da* BrVat₅ *tada* BrMa, BrVat₁₀; FgSmb₂ *aće* / *ako* BraMa, BrVat₁₀, BrDrag, BrRom; FgSmb₂ *emuže* / *komu t(a)ki* BrMa; FgSmb₂ *lêki* / *ki* BrMa; FgSmb₂ *v'ni / v n(a)sъ* BrVat₅ BrMa; FgSmb₂ *aće* / *ako* BrMa; FgSmb₂ *nikogdaže* / *nikagdaže* BrRom, *nikadaže* BrPm, BrDrag, BrVat₁₀; *nigdaže* BrVinod; FgSmb₂ *iže* / *ki* BrMa; FgSmb₂ *eže* / *ko* BrMa; FgSmb₂ *g(lago)lût se / govoret se* BrMa; FgSmb₂ *êže* / *ka* BrMa; FgSmb₂ *êko* / *ki* BrMa; FgSmb₂ *iže* / *ki* BrMa; FgSmb₂ *g(lago)lûče* / *rekuče* BrVat₁₀, *govor(e)če* BrMa.

Jedini je primjer u kojemu FgSmb₂ ima mlađu inačicu, a neki drugi brevijari stariju C7 *namъ* / *ni* BrVat₅ 35a BrPm 36b BrN₂ 36a BrVat₁₀ 32d.

²⁶ Opširnije u HCJ 2014: 365–392.

²⁷ Ovdje je potrebno spomenuti da BrVO 123d na istome biblijskom mjestu (G 4,1–4) umjesto poveliteli ima sinonim poručnici, što je u suvremenome hrvatskom biblijskom prijevodu prevedeno kao skrbnici.

4.3.3.1. Veće leksičke razlike između FgSmb₂ i drugih tekstova

Veće leksičke razlike između FgSmb₂ i drugih tekstova očituju se u sljedećim primjerima:

i) FgSmb₂A5 *vrata* / *dvarь* / om.

BrVb₁ BrVat₅ BrVO BrDrag / BrPm BrVat₁₀ BrVat₁₉ BrVinod BrMa / BrRom om.

FgSmb₂A8 *d'varmi* / *v'rati* / om.

BrVb₁ BrVO BrBer₂ BrVat₁₉ / BrVat₅ BrN₂ BrVinod / BrPm BrDrag BrVat₁₀ BrRom BrMa om.

U hrvatskoglagojskim je rukopisima od tih dviju leksičkih dubleta češći oblik *vrata*, koji se pojavljuje od najstarijih prijevoda, primjerice evanđelja Mt 26,71: *isšadšu že emu iz vratъ vidê ego drugaê rabina* MNov 76c CPar 242r, *vanъ vratъ* MRoč 63c MBer₁ 67a; međutim, najstariji hrvatskoglagojski misal na istome mjestu ima: *iz 'š'dšu že emu dvar* MVat₄ 75b; a s njim se slaže i MBer₂ 51b (ŠIMIC 2000: 91). Valja navesti da je ovaj kratki tekst u FgSmb₂ očuvao obje riječi, tj. navodi obje istoznačnice. I leksem *dvьrь*, -i, f., *dv'ri*, -i f. pl. pojavljuje se u najstarijim hrvatskoglagojskim rukopisima počevši od fragmenata, npr.: *otvrъze dvri tьmъnice* FgGrš 1v, *otvr'ze ei dvьri* FgTh 1c itd. (RCJHR 2015: 278).

ii) FgSmb₂A7 *zakloplena* / *zatvorena* / om.

BrVb₁ BrVat₅ BrVO BrVinod BrDrag / BrPm BrBer₂ BrVat₁₉ BrMa / BrRom BrVat₁₀ om.

FgSmb₂A9 *zakloplenimi* / *zat'vorenimi* / om.

BrVb₁ BrVO BrVat₅ / BrBer₂ BrN₂ BrDrag BrVinod / BrVat₁₀ BrVat₁₉ BrRom BrMa BrPm om.

Glagol *zaklopiti* potvrđen je od najstarijih hrvatskoglagojskih rukopisa, npr.: *po vskr'seni têlo g(ospod)ne dano bê eže zakloplenimi dvьr'mi kь uč(e)n(i)-kom' vniti može* BrVO 257c BrVb₁ 169b (RCJHR 2015: 615). Prema *Slovníku jazyka staroslověnského* (SLOVNÍK 1966: 640) leksem *zaklopiti* potvrđen je samo u *Nikoljskome evanđelju*.

iii) FgSmb₂A1 *t(ь)kmo* / *razvê* / om. / dif.

tъk'mo BrVb₁ BrVO *takmo* BrBer₂ BrVinod BrRom / *raz'vê* BrVat₅ BrN₂ BrDrag / BrVat₁₀ om. / BrPm BrMa BrVat₁₉ dif.

I u drugim hrvatskoglagojskim prijevodima nalazimo inačicu *tъkmo* / *razvê*, primjerice u evanđelju, u *Muci po Mateju* (Mt 26,42): *tъkmo* MVat₄ MNNew MNov MHrv / *razvi* CPar.

Iz prostornoga značenja prijedloga *razvê* ‘vani’ u hrvatskom se crkvenoslavenskom jeziku razvilo značenje ‘osim’, npr. *kto b(og)ъ razvê g(ospod)a* PsLob 9v, *Ere g’do b(og)ъ razvê g(ospod)a ili g’do b(og)ъ razvê b(og)a n(a)-š(e)go* CPar 19v (Ps 17,32). Isti oblik može služiti i kao veznik (HCJ 2014: 283).

iv) FgSmb₂A24 *lučši / razlučanь / različanь*

lučši, luči BrVb₁ BrVO BrBer₂ BrVat₁₉ BrRom BrMa / *razlučanь* BrN₂ / *različn’* BrPm, *različnь* BrDrag, *različanь* BrVat₁₀ BrVinod, *različnèi* BrVat₅

Teško je odrediti kako je došlo do te razlike među rukopisima, ali i ona ukazuje na veze među njima. *Lučii* je u staroslavenskome komparativ pridjeva *dobrъ*, što potvrđuju i hrvatskoglagojski rukopisi, npr.: *Êko luči estь d(b)нь edinь [v’ dv]orêhь tvoihь pače tisučь* BrAc 20a, *Ere bol’ši est’ d(a)нь edinь v’ dvorêh’ tvoih’ veče tisuč’* CPar 74v (Ps 83,11). Staroslavenski glagol *razlōčati* značio je ‘rastavljati’, a *razlōčenie* ‘rastanak’.²⁸ To potvrđuju i primjeri iz rukopisa: *G’da razdêlevaše višni narodi gda razlučevaše s(i)ni adamove* CPar 130v, *Čto b(og)ъ priloži č(lovê)кь da ne razlučaeть* BrAc 46d/47a.

v) FgSmb₂A27 *v zavêtê / do naroka*

BrVat₅ BrPm BrVat₁₉ BrVat₁₀ BrVinod BrDrag / BrVb₁ BrVO BrBer₂ BrMa BrRom

Leksem *zavêtь* ovdje se upotrebljava u značenju ‘oporuka’,²⁹ dok je *narokь* u staroslavenskome značio ‘dogovoreni termin’, ‘glas’.³⁰

Za razliku od inačica starija – mlađa riječ, rijetki su primjeri u kojima FgSmb₂ ima domaću riječ, a neki drugi tekstovi stranu, tj. latinsku: FgSmb₂B8 *čt(e)нь*, BrVb₁ 44c BrVat₁₉ 32a BrRom 90v / *l(e)kcie* BrPm 36a BrVat₁₀ 32c, *lek’cie* BrDrag 28d, *lekcii* BrVat₅ 34c BrVinod 37c.

Katkad su među rukopisima zapažene pojedine manje razlike, npr. u prefiksima ili sufiksima, ali su i one važne jer pokazuju filijacijske odnose, npr.:

FgSmb₂A18 *tomasa / toma* BrVO 59d

FgSmb₂A19 *naibližni* BrVb₁ 44b BrVat₅ 34c BrPm 35d BrVat₁₉ 31d BrRom 90r BrMa 35a / *bliž’ni* BrN₂ 35c BrDrag 28c BrVat₁₀ 32a BrVinod 37b

²⁸ U hrvatskome standardnom jeziku lučiti se danas upotrebljava u značenju ‘dijeliti što od čega’.

²⁹ Usp. RCJHR 2015: 601.

³⁰ Usp. SLOVNÍK 1973: 310.

- FgSmb₂ B3 *vspomenutie* BrN₂ 35d / *spomenutie* BrVb₁ 44c BrBer₂ 47c BrPm 36a BrDrag 28d BrVat₁₀ 32b BrRom 90v, *spom(e)nut'e* BrVat₃ 34c, *spominь* BrVO 60a BrMa 35a/b
- FgSmb₂ B8 *puća se* BrVat₁₉ 32a BrVat₁₀ 32c BrDrag 28d / *ize mimopuća se* BrVb₁ 44c BrVat₃ 34c BrVO 60a BrRom 90v, *ize mimopućaet se* BrPm 36a BrVinod 37c, *ki mimopućaet' se* BrMa 35b
- FgSmb₂ B11 *Ishoditь / Vshoditь* BrBer₂ 47c BrVinod 37c
- FgSmb₂ C8 *v'zgaraem se / z'garaem se* BrVat₁₀ 32d
- FgSmb₂ C11 *vspominati / spominati* BrVat₃ 35a BrMa 35c BrVat₁₀ 33d BrRom 91r
- FgSmb₂ D29 *sp(a)sitelnoi / sp(a)sitelnici* BrVO 61a
- FgSmb₂ D28 *vzdruženîe / združenîe* BrVb₁ 44b BrVat₃ 35a BrVO 61a BrBer₂ 48b BrN₂ 36b.

Navedeni primjeri pokazuju da je među hrvatskoglagojskim rukopisima bilo puno matica i prijepisa, tj. znatno više nego što se očuvalo do danas i da se FgSmb₂ ne slaže u potpunosti ni s jednim od njih premda pokazuje više srodnosti s najstarijim rukopisima sjeverne skupine.

Odalih leksičkih zanimljivosti izdvajam:

Leksem *Vsemogi* FgSmb₂ A34 – kalk prema lat. *omnipotens*, a pripada sloju moravizama (CEJTLIN 1977: 230; MAKARIJOSKA 1997: 121; HUT'JANOVA 1998: 78–80) – potvrđen je u *Kijevskim listićima* i *Suprasaljskome zborniku*, dok je sinonim *vsedrьžitelь* kalk prema grčkome παντοκράτωρ. Složenica *vsemogi* potvrđena je i u hrvatskoglagojskim fragmentima, i u misalima i brevijarima, npr.: *vs(e)m(o)gi* MVat₄ 148c MNov 144a MRoč 122c MBer₁ 123b, *vsemogi* BrVO 422d, *vsemoguće* MVat₄ 14a MNov 15c MRoč 11d BrVb₁ 25b BrVat₃ 17d BrPm 36a itd.

Leksem *črêvo* (*čr(ê)va*) FgSmb₂ D8 D9) također je arhaičan leksem. Pojavljuje se u najstarijim slavenskim tekstovima u značenju 'trbuh', 'želudac', 'utroba'. U tim je tekstovima postojala semantička razlika između leksema *črêvo* i *qtroba*: *črêvo* se rabilo u značenju 'trbuh', 'utroba', a posebice 'ženska utroba', a *qtroba* u značenju 'nutrina', 'unutrašnjost'. U kasnijim spomenicima iz 11. stoljeća potvrđeni su primjeri uporabe jedne riječi umjesto druge, tako se, primjerice, u *Suprasaljskome zborniku* ta dva značenja više ne razlikuju.³¹ U hrvatskoglagojskome je psaltiru još uvijek očuvano semantičko razgraničenje između tih dvaju leksema, što se očituje iz primjera Ps 70,6: *O tebê utvr'dih se ot utrobi črêva matere moee* BrAc 16b.

³¹ Usp. L'VOV 1966: 272–279.

Od ostalih leksičkih osobitosti FgSmb₂ važno je spomenuti da u tekstu rubrikâ nalazimo i stariju i mlađu inačicu riječi, tj. staroslavenski *bl(a)gdanь* u prvoj rubrici (A15), a hrvatski *s(ve)tacь* u drugoj (B6).

Popis svih leksičkih razlika između FgSmb₂ i drugih hrvatskoglagoljskih brevijara:

- FgSmb₂ A1 *t(b)kmo / razvé* BrVat₅ 34b BrN₂ 35b BrDrag 28c
 FgSmb₂ A5 *vrata / dvarь* BrVat₁₉ 31d
 FgSmb₂ A7 *zakloplena / zatvorena* BrBer₂ 47b BrVat₁₉ 31d
 FgSmb₂ A8 *d'varmi / v'rati* BrVat₅ 34b BrN₂ 35c BrVinod 37b
 FgSmb₂ A9 *zaklopleni / zat'vorenimi* BrN₂ 35c BrBer₂ 47b, *zatvorenimi* BrDrag 28c BrVinod 37b
 FgSmb₂ A10 *emuže / komu* BrMa 34d
 FgSmb₂ A12 *iže / ki* BrMa 34d
 FgSmb₂ A15 *âce / ako* BrVb₁ 44b BrVO 59d BrBer₂ 47b BrDrag 28c BrMa 35a BrVat₁₀ 32a BrRom 90r
 FgSmb₂ A21 *êže / ka* BrMa 35a BrVat₁₀ 32a
 FgSmb₂ A21 *tgda / t'da* BrVat₅ 34c, *tada* BrMa 35a BrVat₁₀ 32a
 FgSmb₂ A24 *lučši, luči* BrVb₁ 44c BrVO 60a BrBer₂ 47c BrVat₁₉ 31d BrRom 90r BrMa 35a / *razlučanь* BrN₂ 35c, *različьn'* BrPm 35d, *različьnь* BrDrag 28c, *različanь* BrVat₁₀ 32b BrVinod 37b, *različnêi* BrVat₅ 34c
 FgSmb₂ A27 *vb zavêtê / do n(a)roka* BrVb₁ 44c BrVO 60a BrBer₂ 47c BrMa 35a BrRom 90r; *G(ospod)i / H(rьst)e* BrPm 35d BrDrag 28c BrVat₁₉ 31d
 FgSmb₂ A29 *estь / b(i)si* BrVat₁₀ 32b; *v'ni / v n(a)sb* BrVat₅ 34c BrMa 35a
 FgSmb₂ A30 *Egda / K'da* BrMa 35a
 FgSmb₂ B5 *âce / ako* BrVO 60a BrVat₅ 34c BraMa 35b BrVat₁₀ 32c BrDrag 28d BrRom 90v
 FgSmb₂ B7 *razvé / kromê* BrPm 36a
 FgSmb₂ B9 *emuže / komu t(a)ki* BrMa 35b
 FgSmb₂ B22 *lê / ili* BrVat₅ 34d BrVO 60b; *âce / ako* BrMa 35b
 FgSmb₂ B24 *nikogdaže / nikagdaže* BrRom 90v, *nikadaže* BrVat₅ 34d BrPm 36b BrDrag 28d BrVat₁₀ 32c, *nigdaže* BrVinod 37c
 FgSmb₂ B34 *iže / ki* BrMa 35c
 FgSmb₂ B36 *ižde oče âce / oče ako* BrMa 35c, *to est' âce oče* BrVat₅ 34d, *to e(stь) oče âce* BrVat₁₀ 32d; *namь / ni* BrN₂ 36a BrPm 36b BrVat₁₀ 32d
 FgSmb₂ C9 *eže / ko* BrMa 35c
 FgSmb₂ C10 *estь / bi* BrVat₁₀ 33a; *takmo / tako* BrRom 91r
 FgSmb₂ C19 *g(lago)lût se / govoret se* BrMa 35d

FgSmb₂C21 *ěže / ka* BrMa 35dFgSmb₂C22 *êko / ki* BrMa 35dFgSmb₂C23 *iže / ki* BrMa 35dFgSmb₂C30 *g(lago)lûče / rekuče* BrVat₁₉ 32c, *govor(e)če* BrMa 35dFgSmb₂C34 *narodu / rodu* BrRom 91vFgSmb₂D1 *k' / ot* BrBer₂ 48bFgSmb₂D11 *častimъ / č'tuimo* BrVat₅ 35b BrN₂ 36b

Leksička je usporedba FgSmb₂ s drugim hrvatskoglagoljskim brevijarima pokazala da se najviše razlika među rukopisima odnosi na stariju, staroslavensku i mlađu, hrvatsku inačicu riječi, s tim da FgSmb₂ redovito ima stariji izraz. Najviše je leksičkih podudaranja između FgSmb₂ i najstarijega hrvatskoglagoljskog brevijara, BrVb₁, premda se i oni katkad razilaze. Najviše je leksičkih razlika u odnosu na FgSmb₂ u BrMa – 19, zatim u BrVat₅ i BrVat₁₀ po 10, BrDrag – 7, BrN₂ – 6, BrBer₂, BrRom i BrPm po 5, BrVat₁₉ i BrVO po 4, BrVinod – 3, a najmanje u BrVb₁ – 1 razlika. Nadalje, zaključeno je da se na leksičkoj razini rukopisi prilično razlikuju s obzirom na činjenicu da je riječ o liturgijskome tekstu s dvjema rubrikama.

4.3.4. *Tekstološke razlike*

4.3.4.1. Uvod

Pristup naših glagoljaša prema tekstu koji su prevodili ili prepisivali bio je katkad dosta slobodan. Naime, oni su i u liturgijskim tekstovima znali izostavljati ili dodavati poneku riječ. Pri prepisivanju su često griješili, katkad su mijenjali i red riječi, zamjenjivali jedninu i množinu, prezent i aorist itd. Na poznatim sinoptičkim mjestima dolazilo je do izrazitijih razlika (HAMM 1953: 30). »Pritom je karakteristično, da ni dva teksta, za koja se približno može reći, da su potekli iz iste matice, nisu u tolikoj mjeri jednaki, da ne bi sadržavali i poneku varijantu, koja bi ih vezala za neki drugi tekst, za koji se može pouzdano utvrditi, da im nije služio kao predložak. Preneseno na širi krug odnosa između naših i grčkih i naših i latinskih tekstova znači to da nijednom našem tekstu a priori u svemu (u svima varijantama) jamačno ne će odgovarati nijedan latinski ili grčki tekst, da će svaki naš prosječni tekst predstavljati mješoviti tip, u kojem će se ukrštavati varijante iz različitih tekstova i, često iz različitih recenzija, da te varijante sve zajedno nemaju i ne mogu imati jednako značenje za utvrđivanje filijacijskih odnosa« (HAMM 1953: 34). Iako svi hrvatskoglagoljski brevijari pripadaju istomu tipu, *Brevijaru po zakonu rimskoga dvora*, svaki od njih ima i svoje posebnosti povezane s okol-

nim područjem u kojemu je nastao, ali i društvenom potrebom glagoljaškoga klera. Mjesne su razlike najviše izražene u katalogu svetačkih imena, u kalendaru i sanktoralu, u jeziku, načinu pisanja i iluminiranju (KUHAR 2021: 60).

Premda je od FgSmb₂ očuvan samo jedan list, u usporedbi s drugih 15 hrvatskoglagojskih brevijara koji imaju isti tekst, s čitanjima na Božić i osminu Božića, potvrđene su mnoge tekstološke razlike, posebice stoga što se u fragmentu nalaze dvije veće rubrike, prva *na roždstvo h(r̄bsto)vo*, a druga *na okt(a)bu roždstva h(r̄bsto)va*. Kao što je poznato, jezična je pomlađenost u hrvatskoglagojskim rukopisima posebice izražena u rubrikama (TANDARIĆ 1993: 73). FgSmb₂ je po duljini čitanja sličniji rukopisima BrVb₁, BrVO, BrN₂, BrBer₂ i BrVinod, dok je u nekim drugim rukopisima očuvan manji dio čitanja *Slova sv. Leona pape*, tako primjerice u BrPm tekst završava iza rečenice *Sl(a)va v višnih b(og)u* (FgSmb₂ C30/31), nakon čega započinje *Evandjelje po Luki*, slično i u BrVat₁₉ tekst završava rečenicom iz FgSmb₂ C 35/36, tj. nema rečenicu *ěko i sa gabriel̄* nadalje, nego tu počinje *Evandjelje po Luki*, BrMa ima također manje čitanja, tj. završava tekstem iz FgSmb C31 prije *B(og)u ubo est̄ slava*, ali iza rečenice *Vrata...* ima cijeli odlomak (to imaju još neki brevijari, npr. BrPm), BrVat₁₀ ima najkraća čitanja, tj. završava s C19 iza *Čtenie* počinje *Evandjelje po Luki* te na početku nema dio teksta od FgSmb₂ A1–4, BrRom završava tekstem iz FgSmb₂ D5, tj. nema čitanje *Na zemli že onoi* i dalje, tu počinje *Evandjelje po Luki*, s tim da je na nekoliko mjesta skraćen tekst *Slova sv. Leona pape*. Tekstološki se od FgSmb₂ najviše razilazi BrVat₅ premda se dobro slaže s njim po duljini čitanja. Međutim jedino u tome su brevijaru preraspoređena neka čitanja, tj. ono koje počinje rečenicom *Bra-tiē eliko* nalazi se kasnije. Osim toga u njemu je pogrešan naslov (34d): *Sl(o)-vo s(ve)t(a)go avg(u)s(tina) b(i)sk(u)pa* umjesto *Slovo svet(a)go l̄eona papi*.

Na jednome ću primjeru pokazati složene odnose među hrvatskoglagojskim brevijarima i odrediti kojemu se rukopisu najviše priklanja FgSmb₂:

Vrata stvorena es(a)m̄ n(e)b(e)ska vrata stvorena es(a)m̄ s(i)na božiē Onogo vrata stvorena esam zakloplena FgSmb₂, *vrata stvorena esm' n(e)b(e)-ska vrata stvorena esm' s(i)na b(o)žiē Onogo vrata stvorena esm' zak̄lople-na* BrVb₁, *Vrata stvorena esm' n(e)b(e)ska vrata stvorena esm' s(i)na b(o)-žiē Onogo vrata stvorena esm' zakloplena* BrVO, *V'rata s't'vorena es(a)m̄ n(e)b(e)ska v'rata s'tvorena es(a)m̄ s(i)nu b(o)žiū Onogo v'rata s'tvorena es(a)m̄ zak'lop'lena* BrN₂, *vrata stvorena es(a)m̄ s(i)na b(o)žiē onogo vrata esam̄ zatvorena* BrBer₂, *Vrata stvorena es(a)m̄ n(e)b(e)ska dvar' stvorena es(a)m̄ s(i)nu b(o)žiū Ona vrata stvorena es(a)m̄ zatvorena* BrPm, *vrata stvorena esm̄ n(e)b(e)ska vrata stvorena es(a)m̄ s(i)na b(o)žiē Onogo vrata*

stvorena zakloplena BrDrag, Vrata stvorena es(a)mъ n(e)b(e)ska vrata stvorena es(a)mъ s(i)na b(o)žiê Onogo vrata stvorena es(a)mъ zakloplena BrVat₅, V'rata s'tvorena es(a)mъ nebes'ka dvarь stvorena es(a)m' s(i)nu b(o)žiû Ona vrata s'tvorena es(a)mъ zatvorena BrVat₁₉, Vrata stvor(e)na es(a)mъ n(e)b(e)ska dv(a)rь stvorena es(a)mъ s(i)nu b(o)žiû Ona vrata stvor(e)na es(a)mъ zatvorena BrMa, V'rata stvorena es(a)mъ n(e)b(e)ska d'varь stvorena es(a)mъ s(i)nu b(o)žiû BrVat₁₀, Vrata stvorena es(a)mъ n(e)b(e)ska dv(a)rь stvorena esamъ s(i)nu b(o)žiû Onogo v'rata s'tvorena es(a)mъ zakloplena BrVinod, vrata stvorena esamъ sina b(o)žiê BrRom. U ovome se primjeru FgSmb₂ najbolje slaže s BrVb₁, BrVO, BrN₂, BrVat₅ i BrDrag, čime se još jednom potvrđuje njegova pripadnost arhaičnijoj sjevernoj skupini hrvatskoglagojskih kodeksa.

4.3.4.2. Dodana mjesta

Premda je tekst FgSmb₂ pretežno liturgijski, uz dvije veće rubrike, u usporedbi s drugim hrvatskoglagojskim brevijarima potvrđeni su mnogi dodatci, što pokazuje da je bilo mnogo takvih tekstova, tj. znatno više nego što je do danas očuvano. Od ukupno 35 mjesta na kojima se dodaje neka riječ ili više njih u odnosu na FgSmb₂ najviše dodataka ima BrVat₅ – 19, BrDrag i BrVO po 11, BrBer₂ – 9, slijede BrPm, BrN₂, BrVinod, BrMa i BrVat₁₀ s po 7 dodataka, zatim BrRom sa 6 dodataka, BrVb₁ s 5 dodataka, a najmanje dodanih mjesta ima BrVat₁₉, samo 2. Kod tekstoloških razlika, dodanih i ispuštenih mjesta te reda riječi treba uzeti u obzir da su neki brevijarski tekstovi znatno kraći od drugih, odnosno da bi bilo još više razlika među njima da imaju potpuni tekst.

Primjeri:

FgSmb₂ A3 d(ê)va / devoû prebivaetъ BrBer₂ 47b, devoû prebi BrVat₅ 34b;
r(e)četъ / r(e)četъ n(i)ne BrBer₂ 47b

FgSmb₂ A13 mirь / mirь rukoû svoeû BrBer₂ 47b, v(a)sъ mirь BrVat₅ 34b

FgSmb₂ A15 h(rьst)ь / h(rьst)ь g(ospod)ь BrPm 35d BrDrag 28c BrVat₁₉ 31d

FgSmb₂ A17 ml(a)dênac' / i s(ve)tiъ ml(a)dên(a)cъ BrVO 59d BrN₂ 35c
BrDrag 28c BrVinod 37b, ili s(ve)tiъ ml(a)dên(a)c' BrVat₅ 34c

FgSmb₂ A18 tomasa / s(veta)go tomasa BrN₂ 35c BrPm 35d BrDrag 28c
BrVat₁₉ 31d BrVinod 37b, ili s(ve)t(a)go tomasa BrVat₅ 34c, ili tomasa
BrMa 35a

FgSmb₂ A19 ot n(e)d(ê)le / ot n(e)d(ê)le toe BrPm 35d

FgSmb₂ A21 ot n(e)d(ê)lê / ot n(e)d(ê)le vist(i)nu BrVO 59d/60a BrVat₅
34c BrMa 35a BrVat₁₀ 32a; êže tьgda vь okt(a)bê pridetъ / ka tada pride
v' okt(a)vê s(ve)tacъ vsačaski tvorit se činъ V s(o)b(o)tu nedile meû

- oktavou roistva h(r̂sto)va reci se sa kapitul̂ niže pisani BrVat₁₀ 32a; ot n(e)d(ê)le êže t̂gda v̂ okt(a)bê pridet̂ / ot n(e)d(ê)le ot n(e)d(ê)le vistupiv že t'gda pridet' êže t̂gda v̂ okt(a)bê pridet̂ BrVb₁ 44b, ot n(e)d(ê)le ot n(e)d(ê)le vis'tinu êže t̂gda pridet̂ v̂ okt(a)bê s(ve)taĉ v'sač'ski t'vorit' se čin̂ BrN₂ 35c, ot̂ n(e)d(ê)le vist(i)nu BrBer₂ 47b, čin̂ budi ot bl(a)gd(a)ne a n(e)d(ê)lni čin̂ budi v d(a)n̂ naibližni po s(ve)tom̂ tomasê êže t'da prigodit' se v' okt(a)bê s(ve)t(a)ĉ vsačaski čin̂ tvorit se BrVat₅ 34c, Ot n(e)d(ê)le vistinu êkože t̂gda pridet̂det̂ (!) v oktabi s(ve)taĉ vsač'ski tvorit se čin̂ BrRom 90r
- FgSmb₂ A22 V sobotu / V s(o)b(o)tu ned(ê)le meû okt(a)bu roždstva v(e)-č(e)rni BrVb₁ 44b/44c, V s(o)b(o)tu meû okt(a)bu rož'dstva h(r̂sto)va K(a)p(i)t(u)l(b) BrVO 60a, V sobotu êže est̂ k n(e)d(ê)li meû okt(a)-bu roistva h(r̂sto)va BrVat₅ 34c, V' s(o)botu n(e)d(ê)le meû ok'tavu rož'dstva h(r̂sto)va BrN₂ 35c, v sobotu n(e)d(ê)le meû oktabu roĵstva h(r̂sto)va BrBer₂ 47b, V ŝb(o)tu meû okt(a)vu roistva h(r̂sto)va BrPm 35d, V sobotu n(e)d(ê)le meû oktavu roždeniê h(r̂sto)va BrDrag 28c, V s(o)b(o)tu meû okt(a)bu BrMa 35a, V sobotu ned(ê)le meû oktabu roistva h(r̂sto)va BrVinod 37b, V sobotu n(e)d(ê)le meû oktabu roistva BrRom 90r
- FgSmb₂ A26 i pristavniki / i pristavniki taen̂ b(o)žih' BrVO 60a; est̂ / est' prebivae BrVO 60a
- FgSmb₂ A27 izb(a)vitelû / izb'vitelû vsêĥ BrVb₁ 44c, iz'bavit(e)lû vsêĥ BrDrag 28c
- FgSmb₂ A28 Sl(o)vo t(ê)lo / Sl(o)vo telo sl(o)vo BrRom 90r
- FgSmb₂ B3 Têmžde / Têmžde g(ospode)m̂ n(a)š(i)m̂ BrVat₅ 34c, Têmžde g(ospode)m̂ BrRom 90v BrDrag 28d, G(ospode)m̂ BrVO 60a; I budi vspomenutie ot okt'bi vs(ê)ĥ / I t̂dae budi spomin' rož'd'stva i drugih' okt̂b' BrVO 60a, I tae d(a)n̂ budi sp(o)men(u)tie ot roistva i drugih' okt(a)v̂ BrPm 36a, I t'dae budi spom(e)nut'e ot roistva i ot drugiĥ okt(a)-b̂ BrVat₅ 34c, I t'dae budi spomenutie ot roĵeniê i drugiĥ oktav̂ BrDrag 28d, i t'dae budi spomin̂ ot roistva i drugih' ok'tb̂ BrMa 35a/35b, I tadae b(u)di spomenut(i)e ot roistva i drugiĥ okt(a)v̂ BrVat₁₀ 32b, I budi vspomenutie ot roistva i ot družêĥ okt(a)b̂ BrVinod 37c, I tadae budi spomenutie roždstva i drugih' okt(a)b' BrRom 90v
- FgSmb₂ B8 k b(lagoslovle)n̂ / na b(lagoslovle)n̂ i na v(e)l(i)č(i)t̂ BrVat₁₀ 32c, k b(lagoslovle)n̂ i k v(e)l(i)čit̂ BrVat₅ 34c BrVinod 37c
- FgSmb₂ B9 i osmi / i osmi rēš(pon̂) BrVat₅ 34c BrVat₁₀ 32c / Iči više BrMa 35b
- FgSmb₂ B14 otnud̂ / i otnud̂ BrVO 60b BrVat₅ 34d BrMa 35b

- FgSmb₂ B15 *velika děla / ot velika děla* BrVO 60b BrVat₅ 34d BrVat₁₀ 32c
BrVinod 37c
- FgSmb₂ B20 add. *Čt(e)ni(e)* BrVO 60b
- FgSmb₂ B29 add. *i* BrVat₅ 34d
- FgSmb₂ C7 add. *Čt(e)ni(e)* BrVO 60c BrVb₁ 44d, add. *Ti že* BrBer₂ 48a
- FgSmb₂ C9 *eže / eže g(lago)let se* BrVat₅ 35a
- FgSmb₂ C14 [*bd*]ečimь / s'tražamь b'dečimь BrVat₅ 35a BrN₂ 36a BrPm
36c BrVat₁₀ 33a BrDrag 29a
- FgSmb₂ C15 *velika / ot velika* BrMa 35b; *i našь / oče i našь Čte(nie)* BrPm
36c, *oče i našь* BrDrag 29a
- FgSmb₂ C33 add. *ot črêva* BrVat₅ 35a
- FgSmb₂ D1 *anj(e)lb / anj(e)lb ot b(og)a* BrVb₁ 45b BrVO 60d BrN₂ 36b
BrVat₅ 35a BrDrag 29a BrRom 91v
- FgSmb₂ D3 add. *i eže* BrVat₅ 35b
- FgSmb₂ D4 *narečet' se / budetь i narečet' se* BrBer₂ 48b
- FgSmb₂ D7 *d(u)homь / duhom' svetimь* BrBer₂ 48b
- FgSmb₂ D8 *matere / dêvi matere* BrN₂ 36b BrVinod 38a
- FgSmb₂ D25 *roditelnici / roditelnici m(a)rui* BrDrag 29b

4.3.4.3. Ispuštena mjesta

Slično kao i kod dodanih mjesta u hrvatskoglagoljskim brevijarima nalazimo ispuštena mjesta u odnosu na FgSmb₂. Ukupno je zabilježeno 41 mjesto. Najviše je ispuštenih mjesta u BrVO – 17, BrRom – 15, BrVat₅ i BrVinod po 14 mjesta, BrBer₂ – 10, BrVat₁₀ – 9 mjesta, slijede BrVb₁ i BrPm s po 5 mjesta, BrN₂, BrDrag i BrMa s po 4 mjesta, te BrVat₁₀ s 1 mjestom.

- FgSmb₂ A2 *d(ê)va / om.* BrBer₂ 47b
- FgSmb₂ A3 *po / om.* BrVO 59d
- FgSmb₂ A8 *d'varmi / om.* BrPm 35d BrDrag 28c BrRom 89v BrMa 34c
BrVat₁₀ 32a
- FgSmb₂ A11 *vь / om.* BrVO 59d
- FgSmb₂ A16 *h(rьsto)va / om.* BrVb₁ 44b BrVO 59d BrBer₂ 47b BrPm 35d
BrVat₁₀ 32a BrVinod 37b; *roždstva h(rьsto)va / om.* BrRom 90r
- FgSmb₂ A17 *i / om.* BrVO 59d
- FgSmb₂ A18 *m(u)č(e)n(i)ka / om.* BrVat₅ 34c BrVinod 37b; *siû / om.* BrVO
59d BrVinod 37b
- FgSmb₂ A19 *niče / om.* BrRom 90r
- FgSmb₂ A21 *êže tьgda vь okt(a)bê pridetь / om.* BrVinod 37b

- FgSmb₂A26 *est'* / om. BrVb₁ 44c BrN₂ 35c BrBer₂ 47c BrVat₁₀ 32b BrVinod 37b BrRom 90r
- FgSmb₂A30 *K V(e)l(i)č(itb)* / om. BrVb₁ 44c BrVO 60a BrBer₂ 47c BrMa 35a BrVinod 37b BrRom 90r
- FgSmb₂A32 *posrêdê* / om. BrPm 36a BrDrag 28c BrVinod 37b
- FgSmb₂A33 *s n(e)b(e)sb* / om. BrVb₁ 44c BrVO 60a BrVat₅ 34c BrN₂ 35c BrBer₂ 47c BrPm 36a BrMa 35a BrVat₁₀ 32b BrVinod 37b BrRom 90r
- FgSmb₂B3 *Têmžde* / om. BrPm 36a
- FgSmb₂B5 *h(r̃sto)va* / om. BrVat₅ 34c
- FgSmb₂B9 *O c(êsa)ru n(e)b(e)ski emuže / O c(êsa)ru* BrVat₁₀ 32c, *emuže* / om. BrVO 60a BrVat₅ 34c BrVinod 37c BrRom 90v
- FgSmb₂B14 *ishodit̃ velika dēla* / om. BrRom 90v
- FgSmb₂B17 *is(us)ê* / om. BrVO 60b BrVat₅ 34d BrMa 35b BrVat₁₀ 32c BrVinod 37c BrRom 90v
- FgSmb₂B19 *k* / om. BrVat₅ 34d BrVat₁₀ 32c BrRom 90v
- FgSmb₂B21 *ubo* / om. BrVat₅ 34d BrVat₁₀ 32c
- FgSmb₂B28 *k* / om. BrVO 60b
- FgSmb₂B29 *sa* / om. BrVat₅ 34d
- FgSmb₂B32 *Ti že Čt(en)i(e)* / om. BrVO 60b BrVat₅ 34d BrPm 36b BrVat₁₀ 32b BrVat₁₀ 32d BrVinod 37d BrRom 90v
- FgSmb₂B36 *tižde* / om. BrVO 60b/c BrMa 35c
- FgSmb₂C2 *se* / om. BrVat₅ 34d BrVat₁₀ 32d
- FgSmb₂C2–5 *Na iže se k čemu v'nimae priti drznet̃ ne iskanna pogubit̃ na vziskanii dovlêet̃* / om. BrBer₂ 47d
- FgSmb₂C6 *zane* / om. BrVO 60c
- FgSmb₂C5–7 *Ne ubo slabostiû n(a)šeû smutim se tugami · zane e(van)j(e)l-ski i pr(oro)č(a)ski gl(a)si pomagaũt̃ nam̃* / om. BrRom 91r
- FgSmb₂C17–19 *stvorena b(o)ž(a)stvena srdačnima ušima hranim̃ êk(o)-že d(a)n(a)šnago prazdnika g(lago)lût se · Čt(en)i(e)* / om. BrRom 91v
- FgSmb₂C19 *Čt(en)i(e)* / om. BrVO 60c BrVat₅ 35a
- FgSmb₂C27–31 *neisčislno družinstvo an'j(e)lsko poet̃ b(og)a edinêt̃ bl(a)govoleniê g(lago)lûče · Sl(a)va v višnih̃ b(ogu) · i na z(e)mli mir̃ v č(lovê)cêh̃ bl(a)govoleniê* / om. BrRom 91v
- FgSmb₂C32 *est̃* / om. BrBer₂
- FgSmb₂D1 *d(ê)vi* / om. BrVb₁ 45b BrVat₅ 35a BrN₂ 36b BrBer₂ 48b BrDrag 29a BrVinod 38a BrRom 91v
- FgSmb₂D5 *Čt(e)n(ie)* / om. BrVO 60d BrVinod 38a
- FgSmb₂D8 *Iže bo duhom̃ ot nekosnenie matere črêva h(r̃st)̃b̃ rodi se Se ot s(ve)tago črêva cr(ê)kve ob'novi se h(r̃st)̃b̃êniñ / Iže bo duhom̃*

- s(ve)timь ot nekosnenie matere črěva cr(ě)kvě ob'novi se h(rьst)ьěнь*
 BrBer₂ 48b
 FgSmb₂ D10 *mirь* / om. BrBer₂ 48b
 FgSmb₂ D11 *estь* / om. BrN₂ 36b
 FgSmb₂ D27 *sp(a)sitelnoi* / om. BrVat₅ 35a

4.3.4.4. Red riječi

Od ukupno 16 mjesta u kojima se razlikuje red riječi u tekstu, najviše se odnosi na BrMa – 6, zatim na BrN₂, BrVO i BrVat₁₀ po 5, BrVat₅ i BrDrag po 4, BrVb₁, BrBer₂, BrRom i BrPm po 2, a najmanje imaju BrVinod i BrVat₁₀ po 1 mjesto.

- FgSmb₂ A2 *estь d(ě)va / d(ě)va e(stь)* BrN₂ 35b
 FgSmb₂ A13 *in na n(e)b(e)s(ě)hь cěsarstvuety / i c(ěsa)rstvuetь na n(e)b(e)-s(ě)hь* BrBer₂ 47b
 FgSmb₂ A18 *v siu n(e)d(ě)lū pridet' / v n(e)d(ě)lū pridetь siu* BrVb₁ 44b
 BrVO 59a BrMa 35a BrRom 90r, *pridetь v' ned(ě)lū* BrN₂ 35c, *pridetь v n(e)d(ě)lū siu* BrVat₅ 34c, *v ned(ě)lū siu pridetь* BrDrag 28c, *v n(e)d(ě)-lū pride siu* BrVat₁₀ 32a
 FgSmb₂ A19 *ne budi niče / ničьče ne budi* BrVb₁ 44b, *niče ne budi* BrVO 59d BrBer₂ 47b, *niče budi* BrN₂ 35c BrPm 35d, *nič'če budi* BrDrag 28c BrVat₁₀ 32a, *niče ne b(i)va* BrMa 35a, *ničtože ne budi* BrVinod 37b
 FgSmb₂ A21 *v okt(a)bě pridetь / pridet' v' okt(a)vi* BrPm 35d, *pridetь v' oktavi* BrDrag 28c, *pridetь v' okt(a)bě* BrVO 60a BrMa 35a, *pride v' okt(a)vě* BrVat₁₀ 32a
 FgSmb₂ A32 *posrêdê putь iměše / putь dr'žaše posrêdê* BrVat₁₀ 31d, *put' imiše posrede* BrVat₁₀ 32b
 FgSmb₂ A33 *ot c(ě)s(a)rskihь prêstolь pride / ot c(ě)s(a)rskihь pride prêstolь* BrDrag 28c
 FgSmb₂ B19 *eže r(e)č(e)no estь / eže est' rečeno* BrVO 60b
 FgSmb₂ B24 *nikogdaže postava / postava nik'gdaže* BrMa 35b
 FgSmb₂ B36 *oče ače / ače oče* BrVO 60b/c BrVat₅ 34d
 FgSmb₂ C1 *sviše budet' / budet' sviše* BrRom 91r
 FgSmb₂ C6 *zane e(van)j(e)lski i pr(oro)č(a)ski gl(a)si / z(a)ne e(van)j(e)l-ski gl(a)si i pror(o)č(a)ski* BrVat₁₀ 32d
 FgSmb₂ C10 *ne takmo lê minuvšaê / lê minuvšaê ne t(a)k(m)o* BrMa 35c
 FgSmb₂ C22 *vamь d(a)n(a)sь / d(a)n(a)sь vamь* BrMa 35d
 FgSmb₂ C32 *estь sl(a)va / s'l(a)va e(stь)* BrVat₅ 35a BrN₂ 36a

FgSmb₂ D4 *rodit' se is' tebe / is' tebe rodit' se* BrVat₅ 35b BrN₂ 36b.

4.3.4.5. Tekstološke dublete

Za tekstološke dublete, tj. različito prevedena mjesta, zabilježeno je 25 primjera, od toga je najviše u BrVat₅ – 12, zatim u BrVb₁, BrBer₂ i BrDrag po 6, pa BrVinod – 5, BrVO i BrN₂ po 4, BrMa, BrVat₁₀ i BrVat₁₉ i BrRom po 3, te BrPm samo 1 mjesto.

FgSmb₂ A9 *k raspetimъ svoimъ / ka uč(e)n(i)komъ svoimъ* BrBer₂ 47b BrVat₅ 34b

FgSmb₂ A16 *h(rъsto)va / g(ospod)na* BrVat₅ 34c; *i / ili* BrVat₅ 34c BrMa 35a

FgSmb₂ A17 *i / ili* BrVat₅ 34c

FgSmb₂ A19 *na / da* BrVb₁ 44b BrVO BrN₂ 35c BrBer₂ 47b BrDrag 28c BrVat₁₀ 32a

FgSmb₂ A21 *pridetъ / prigodit se* BrVat₅ 34c

FgSmb₂ A25 *na pod' / nadъ* BrDrag 28c

FgSmb₂ A30 *K / Na* BrDrag 28c

FgSmb₂ A32 *iměše / d'ržaše* BrVat₁₉ 32a

FgSmb₂ B3 *Têmžde / Iže s' toboû* BrVat₁₉ 32a;

FgSmb₂ B6 *čini se čin / činъ budi* BrVinod 37c; *ot oktabi / ot n(e)d(ê)le ot d(b)ne* BrVO 60a, *ot n(e)d(ê)le* BrMa 35b, *ot d(b)ne* BrVinod 37c BrRom 90v; *ot oktabi roždstva h(rъsto)va / ot d(b)ne roeniê* BrVat₅ 34c BrVat₁₀ 32c, *ot d(b)ne roistva* BrVinod 37c

FgSmb₂ B9 *g(lago)let se / pokladaet' se* BrPm 36a BrN₂ 35d BrVat₁₀ 32c BrDrag 28d BrVinod 37c, *poklada se* BrVat₅ 34c / *poet' se* BrVb₁ 44c BrVO 60a BrBer₂ 47c BrMa 35b BrRom 90v

FgSmb₂ C2 *Na / Da* BrVb₁ 44d

FgSmb₂ C5 *Ne / Se* BrVb₁ 44d

FgSmb₂ C 7 *pr(oro)č(a)ski / pročiъ* BrBer₂ 48a

FgSmb₂ C18 *hranimъ / primemъ* BrN₂ 36a

FgSmb₂ C24 *Da / Na* BrVat₅ 35a; *prostrto / prostrano* BrVat₅ 35a

FgSmb₂ C33 *vъ / otъ* BrVb₁ 45a

FgSmb₂ D1 *k' / ot* BrBer₂ 48b

FgSmb₂ D4 *is / ot* BrBer₂ 48b BrRom 91v

FgSmb₂ D12 *vsêhъ / ovêhъ* BrVb₁ 45b BrVO 60d BrN₂ 36b BrDrag 29b BrVinod 38a, *ovihъ* BrVat₅ 35b BrBer₂ 48b

FgSmb₂ D26 *ne prestaûce / ne ustaûci* BrVat₅ 35b BrN₂ 36b BrDrag 29b

FgSmb₂ D28 *sl(o)v(e)se i pl'ti / sl(a)vnêi plti* BrVat₅ 35b.

5. TEKST DRUGOGA SAMOBORSKOG GLAGOLJSKOG
FRAGMENTA BREVIJARA

Tekst FgSmb₂ preslovljen je prema načelima usvojenim u izdanjima Staroslavenskoga instituta: slovo **Ѣ**, bez obzira na to kako se čita, prenosi se kao *ê*, slovo **Ѱ** kao *û*, **ѱ** kao *ĵ*, **Ѳ** kao *ĉ*, *štapić* **†** kao *ь*, i apostrof **ʹ** kao *'*. Manji su inicijali ovdje preneseni masnim slovima. Nadredna su slova spuštена u redak, kraćene su riječi razriješene u oblim zagradaма. Oštećeni i manjkavi dijelovi teksta rekonstruirani su u uglatim zagradaма prema BrBer₂, jer se FgSmb₂ po duljini čitanja najbolje slaže s tim rukopisom. Zbog jednostavnosti i preglednosti u kritičkome aparatu nisam bilježila razlike među rukopisima s obzirom na to piše li se riječ skraćeno ili ne.

U kritičkome se aparatu nalaze inačice iz triju reprezentativnih hrvatskoglagoljskih rukopisa, tj. najstarijega, BrVb₁ (44b–45c), koji pripada sjevernoj, arhaičnoj skupini, BrN₂ (35b–36c), koji pripada tzv. prijelaznoj skupini hrvatskoglagoljskih brevijara i BrBer₂ (I. dio, 47b–48c), koji pripada južnoj, mlađoj skupini. Ostali rukopisi koji sadržavaju isti tekst uspoređeni su s FgSmb₂ leksički i tekstološki jer bi donošenje svih inačica previše opteretilo kritički aparat.

A

1. [za]tvorena budutъ v v(ê)ki · t(ъ)kmo d-
2. a m(a)riê estъ d(ê)va prêžde poroda
3. i po porodê d(ê)va · Da r(e)četъ m(a)ri-
4. ê · Vrata stvorena es(a)mъ n(e)b(e)sk-
5. a · vrata stvorena es(a)mъ s(i)na b-
6. ožîê · Onogo vrata stvorena e-
7. samъ zakloplena · iže po vskr-
8. senii svoemъ všaъ estъ d'va-
9. rmi zaklopleniimi k raspetimъ
10. svoimъ · Rêš(ronъ) · O c(êsa)ru n(e)b(e)ski emuže tak-
11. i rabotaûtъ službi · vъ stranabn-
12. ici polagaet se iže poddr'žit'
13. mirъ · Ležitъ vъ êslehъ i n(a) n(e)b(e)s(ê)hъ
14. c(êsa)rstvueтъ · B(e)rš(ъ) · Roždenъ estъ n(a)mъ da-
15. n(a)sъ h(ъst)ъ g(ospod)ъ · vъ gradê david(o)vê · © *Ače bl-*
16. *agdanъ roždstva h(rъsto)va i s(ve)tago*
17. *stêpana i s(ve)tago iv(a)na ml(a)dênac'*
18. *tomasa m(u)č(e)n(ik)a v siû n(e)d(ê)lû pridet'*
19. *ne budi niče ot n(e)d(ê)le na v d(ъ)nъ naibli-*
20. *žni po s(ve)tomъ tomasê budi činъ*
21. *ot n(e)d(ê)le êže tьgda vъ okt(a)bê pridetъ*
22. © *V sobotu · K V(e)č(e)rni Kapitolъ ·*
23. *Br(a)tiê eliko vr(ê)me naslêdnikъ*
24. mladъ estъ ničimže lučši [estъ]
25. ot r(a)bъ g(ospod)ъ vs(ê)hъ si · na pod' povelî-
26. teli i pristavniki est' prebi-
27. vae vъ zavêtê o(t)či · *Imn(a)* · H(ъst)e izb(a)-
28. vitelû · *B(e)rš(ъ)* · Sl(o)vo têlo stvo-
29. reno estъ · *A(lelu)ê* · I vseli se v' ni · *A(lelu)ê* ·
30. *K V(e)l(i)č(itъ) · An(tifon)ъ* · Egda posrêdê ml'čani dr'-
31. žahu se vsa · i nočъ v svoemъ teč-
32. eni posrêdê putъ imêše · vsemogu-
33. če sl(o)vo tvoe g(ospod)i · s' n(e)b(e)sъ ot c(ê)s(a)rskihъ prê-
34. stolъ pride · *A(lelu)ê* · *Or(a)c(iê)* · *Vsemogi*
35. v(ê)čni b(ož)e ispravi dêênîê n(a)ša ·
36. [v] bl(a)gougodie tvoe · da v ime

1. budutj] budut' BrVb₁ BrBer₂ BrN₂ om., v] vь BrVb₁, t(ь)kmo] tьk' mo BrVb₁, takmo BrBer₂, raz' vè BrN₂. 2. estь d(è)va] e(stь) BrBer₂, d(è)va e(stь) BrN₂, prèžde] prèž' de BrN₂, prèžde BrBer₂. 3. porodè] poro(d)e BrBer₂, d(è)va] devoù prebivaetь BrBer₂, r(e)čety] rečet' BrVb₁, r(e)-č(e)ty n(i)ne i BrBer₂. 4. es(a)mь] esm' BrVb₁, Vrata stvorena es(a)mь n(e)b(e)ska] BrBer₂ om., Vrata] V' rata BrN₂, stvorena] s'tvorena BrN₂ 5. vrata] v' rata BrN₂, stvorena] s'tvorena BrN₂, es(a)mь] esm' BrVb₁, s(i)na] s(i)nu BrN₂, b(o)žie] b(o)žiu BrN₂. 6. vrata] v' rata BrN₂, stvorena] s'tvorena BrN₂, es(a)mь] esm' BrVb₁, zakloplena] zakьloplena BrVb₁, zak' lop' lena BrN₂, Onogo vrata stvorena esamь zakloplena] Onogo vrata esamь zatvorena BrBer₂. 7. vskrsenii] vskr' seni BrVb₁, v'skrs' neni BrN₂, vskrèseni] vskrèseni BrBer₂. 8. svoemь] svoem' BrVb₁, s'voemь BrN₂ všalь estь] všalь est' BrVb₁, v' šalь estь BrN₂ BrBer₂. 8. d'varmi] dvьr' mi BrVb₁, v' rati BrN₂, dvar' mi BrBer₂. 9. zaklopleni] zaklopleni BrVb₁, zat' voreni] zat' voreni BrN₂, zatvorenimi BrBer₂, k raspetimь svoimь] k raspetim' svoimь BrVb₁, k ras' petimь svoimь BrN₂, ka uč(e)n(i)komь svoimь BrBer₂. 10. taki] taci BrVb₁, takovaè BrN₂, tьki BrBer₂. 11. rabotaùtь] rabotaùt' BrVb₁, službi] s'luž' boù BrN₂, služ' bi BrBer₂. v] v' BrN₂ BrBer₂, stranabnici] stranabnici BrVb₁, s'tranab' nici BrN₂, stran(a)bn(i)ci BrBer₂. 12. polagaet se] polagaet' se BrN₂ BrBer₂, poddr' žit'] pod' držit' BrVb₁, pod' držitь BrN₂, podr' žitь BrBer₂. 13. mirь] mir' BrVb₁ BrN₂, rukoù svoeù add. BrBer₂, Ležitь] ležit' BrVb₁, Težitь (!) BrN₂, vь] v' BrVb₁ BrN₂, èslehь] èsleh' BrVb₁ BrN₂, i na n(e)b(e)s(è)hь cèsarstvuety] i na n(e)b(e)s(è)h' c(èsa)rstvuet' BrVb₁, n(a) n(e)b(e)sèh' c(è)sar' stvuety BrN₂, i c(èsa)rstvuety n(a) n(e)b(e)s(e)hь BrBer₂. 14. Roždenь] Rožden' BrVb₁, roj(e)mь BrBer₂, estь] est' BrVb₁, n(a)mь] nam' BrVb₁, d(a)nasь] d(a)n(a)s' BrVb₁. 15. vь] v BrVb₁, v' BrN₂, v BrBer₂, gradè] grade BrBer₂, Ačè] Ako BrVb₁, ako BrN₂, blagdanь] bl(a)gd(a)n' BrVb₁. 16. roždstva] rož' dstva BrVb₁ BrN₂, roisva BrBer₂, h(r)stova] om. BrVb₁ BrBer₂, i] om. BrVb₁. 17. stèpana] s'tèpana BrN₂, stipana BrBer₂, i] om. BrVb₁, ml(a)dènac'] i s(ve)tihь ml(a)d(è)nacь BrN₂, i ml(a)d(e)nacь BrBer₂. 18. tomasa] i s(ve)t(a)go tomasa BrN₂, i tom(a)sa BrBer₂, v siù n(e)d(è)lù pridet'] v n(e)d(è)lù pridet' siù BrVb₁, pridetь v' n(e)d(è)lù BrN₂, v n(e)d(è)lù pridetь si BrBer₂. 19. ne budi ničè] ničèče ne budi BrVb₁, ničè budi BrN₂, ničè ne budi BrBer₂, ot] oty BrBer₂, na] da BrVb₁ BrN₂ BrBer₂, v] v' BrN₂, naibližni] naibliž' ni BrVb₁, b' liž' ni BrN₂, naibližьni BrBer₂. 20. s(ve)tomь] s(ve)tom' BrVb₁, tomasè] tomasa BrVb₁, činь] čin BrVb₁. 21. ot n(e)d(è)le èže tьgda vь okt(a)bè pridetь] ot n(e)d(è)le ot n(e)d(è)le vistupiv èt' gda pridet' èže tьgda vь okt(a)bè pridetь] BrVb₁, ot n(e)d(è)le ot n(e)d(è)le vis' tinu BrN₂, oty n(e)d(è)le vist(i)nu BrBer₂, tьgda] tьg' da BrN₂, tag' da BrBer₂, vь okt(a)bè pridetь] pridetь vь ok' t(a)bè s(ve)tacь v' sačьski t' vorit' se činь BrN₂, pridetь va okt(a)bè BrBer₂. 22. V sobotu] V s(o)b(o)tu ned(è)le meù okt(a)bu roždstva v(e)č(e)rni BrVb₁, V' s(o)botu n(e)d(è)le meù ok' tavu rož' dstva h(r)stova] va BrN₂, v sobotu n(e)d(è)le meù oktabu rojstva h(r)stova] va BrBer₂, Kapitolь] k(a)p(i)t(u)lь se e(stь) BrBer₂. 23. vr(è)me] v' rème BrN₂, naslèdnikь] naslèdnik' BrVb₁, nas' lèdnikь BrN₂, naslèd' nikь BrBer₂. 24. mladь] mlad' BrVb₁, m' ladь BrN₂, est' BrVb₁, ničimže] ničim' že BrN₂ BrBer₂, lučšij] lučšij BrVb₁, razlučanь] BrN₂, luč' ši BrBer₂. 25. r(a)bь] raba BrVb₁ BrBer₂, vs(e)hь] vsèh' BrVb₁, v' sèhь BrN₂, poveliteli] povèlit(e)li BrBer₂. 26. pristavniki] pris' tav' niki BrN₂, pristav' niki BrBer₂, est'] om. BrVb₁ BrN₂ BrBer₂, prebivaè] prèbivaè BrVb₁. 27. vь zavètè] v' zavèti BrN₂, do naroka BrVb₁ BrBer₂, o(t)čij] oča BrVb₁, oča BrBer₂. 27. izb(a)vitelù] izb' vitelù vsèh' BrVb₁. 28. stvoreno] s'tvoreno BrN₂. 29. estь] est' BrVb₁, I] om. BrVb₁, vseli] v' seli BrN₂, v'] v BrVb₁. 30. K V(e)l(i)č(i)ty] om. BrVb₁ BrBer₂, Egda] eg' da BrN₂ BrBer₂, posrèdè] pos' rèdè BrN₂, posrede BrBer₂, ml' čani] mlčani BrVb₁ BrBer₂, m' l' čani BrN₂, dr' žahu se] d' r' žahu se BrN₂, drž(a)hu se BrBer₂. 31. vsa] v' sa BrBer₂, nočь] noč' BrVb₁, v svoemь] v svoem' BrVb₁, v' s'voemь BrN₂, tečeni] rèč(e)n' i BrBer₂. 32. posrèdè] pos' rèdè BrN₂, posrede BrBer₂, putь] put' BrVb₁, imèšè] imiše BrBer₂, vseмогоùe] v' s(e)могоùe BrN₂, vьseмогоùe BrBer₂. 33. tvoe] t' voe BrN₂, s n(e)b(e)sь] om. BrVb₁ BrN₂ BrBer₂, prèstolь] prèstol' BrVb₁, pres' toly BrN₂, prest(o)lь BrBer₂. 34. Or(a)c(iè)] om. BrN₂, Vsemogij] V' semogij BrBer₂. 35. v(è)čni] vèč' ni BrBer₂, ispravij] is' pravi BrN₂. 36. tvoe] t' voe BrN₂, v] vь BrVb₁, va BrBer₂

B

1. vzlûblenago s(i)na tvoego ute[g' -]
2. li bihomъ dobrimi dêli obil-
3. ovati · Têmžde · *I budi vspom-*
4. *enute ot okt(a)bi · vs(ê)hъ · © N(e)d(ê)lê mežd-*
5. *û okt(a)bu roždstva h(rъsto)va · ače ne b[u-]*
6. *de s(ve)tacъ · čini se činъ ot oktabi*
7. *roždstva h(rъsto)va · razvé kap(i)t(u)lъ*
8. *i a(ntifo)nъ k b(lagoslovle)nъ i or(a)ci i čt(e)nъ i prvi rêš(ponъ) pu-*
9. *ča se i osmi · g(lago)let se · O c(êsa)ru n(e)b(e)ski em[uže]*
10. *Sl(o)vo s(ve)tago lêona papi ;*
11. **I**shoditъ ubo vzlûbleni
12. mnogo sviše č(lovêča)sk(a)go s(love)se im-
13. ênie velič(a)stva b(o)ž(a)s[t]-
14. vanago dêl[ъ] otnudъ ishod-
15. itъ velika dêla otnu[dъ]
16. blizъ estъ [pravda] nemlčaniû · Êko [v']
17. h(rъst)ê is(us)ê s(i)nê b(o)ži ne samo kъ b(o)ž(a)st-
18. vanomu sučastvu na to [estъ]
19. k č(lovêča)skomu n(a)ravu eže r(e)čeno estъ
20. pr(oro)komъ · Rodъ ego kto ispovêstъ
21. **O**boe ubo sučastvo v edini [pri-]
22. šadšee obrazъ lê ače vê-
23. ra vêruetъ sl(o)vese ne istlku-
24. etъ · I togo r(a)dî nikogdaže pos-
25. tava mankaetъ hv(a)leniê [ê-]
26. ko nikoliže dovlêetъ obilie
27. hvalečimъ · Raduimъ se ubo d-
28. a k' izg(lago)laniû tolikie m(i)l(o)sti ·
29. s(ve)tъbi · nêsmo takmeni i sa s[ръs-]
30. eniemъ n(a)šimъ visinu tlkovati
31. ne možemъ čuimo n(a)mъ dobro [bit-]
32. i eže da premožemъ · Ti že · Čt(en)i(e) ·
33. **N**ikiže veče k pozn[aniû]
34. istini približaetъ [neže iže r]a-
35. zumêetъ v rêčeh' b[oža-
36. stvenihъ] tižde oče ače m[nogo]

1. vzlûblenago] v'zľûblenago BrVb₁, v'zľûb'lenago BrN₂, tvoego] t'voego BrN₂ 2. bihomъ] bihom' BrVb₁, dobrimij] dobri BrVb₁, děl[i] deli BrBer₂ 3. Têmžde] Têmžde g(ospode)мъ n(a)-š(i)мъ BrVb₁, T(êmž)de BrN₂, têmž'de g(ospod)emъ BrBer₂, I budi] I t'da budi BrVb₁, I takožde budi BrN₂, i tadae budi BrBer₂, vspomenuť]spomenutie BrVb₁, v'spomenuť BrN₂, spom(e)-n(u)tie BrBer₂ 4. ot okt(a)bi vs(ê)hъ] rož'dstva i drugih' okt(a)бъ BrVb₁, ot rožds'tva h(rasto)va i ot (d)ruzihъ oktabъ BrN₂, ot roistva i družihъ okt(a)бъ BrBer₂, N[(e)d(ê)lê] N(e)d(ê)le BrVb₁ BrN₂ BrBer₂, meždû] meû BrVb₁ BrN₂ BrBer₂ 5. okt(a)bu] okt(a)vu BrN₂, ok't(a)bu BrBer₂, roždstva] roždstva BrVb₁, rož'd's'tva BrN₂, roistva BrBer₂, ače] ako BrVb₁, BrBer₂, b[u]dê] budet' BrVb₁ 6. s(ve)tacъ] s(ve)тс' BrVb₁, činъ] čin' BrVb₁, ot oktabi roždstva h(rasto)va] ot d(ъ)ne roždstva h(rasto)va BrVb₁, ot rož'den'ê BrN₂, ot dne rojstva h(rasto)va BrBer₂ 7. k(a)-p(i)t(u)lъ] k(a)p(i)t(u)la BrVb₁ 8. a(ntifo)нъ] a(ntifo)ni BrN₂, k b(lagoslov)е] k' bl(agoslovle)n' BrVb₁, add. i k v(e)l(ičitъ) BrN₂, čt(e)нъ] čt(e)n' BrVb₁, l(e)kc(i)e BrN₂, i prvi rěš(ponъ)] i prvoga rěš(pona) BrVb₁, i ot prvoga r(ê)š(pona) iže BrN₂, i pr'voga rěšpona BrBer₂, [pu]ča se] iže mimopuča se BrVb₁ BrBer₂, mimopučaet' se BrN₂ 9. osmi] os'mi BrN₂ BrBer₂, g(lago)-let se] poet se BrVb₁ BrBer₂, pok'ladaet' se BrN₂, n(e)b(e)ski] n(e)b(e)ski emuže taki BrVb₁ Vshoditъ BrBer₂, nebes'ki BrN₂ 10. lěona] lěonъ BrBer₂ 11. Ishoditъ] Ishodit' BrVb₁, Is'hoditъ BrN₂, Vshoditъ BrBer₂, vzlûbleni] v'zľûb'leni BrN₂, vzlûb'leni BrBer₂ 12. mnogo] m'nogo v'rême BrN₂, sviše] s'više BrN₂, velič(a)stva] veličьstva BrVb₁ BrN₂, b(o)ž(a)s[t]vanago] b(o)ž(a)-stvenago BrN₂, bož(a)stvênago BrBer₂ 14. otnu[dъ]] i otnud' BrVb₁, i otnudъ BrBer₂, ishoditъ] ishodit' BrVb₁, is'hoditъ BrN₂ 15. velika dēla otnu[dъ]] om. BrBer₂, velika] ot velika BrVb₁ BrN₂, otnu[dъ] otnudêže BrVb₁ 16. blizъ] bliz' BrVb₁, b'lizъ BrN₂, estъ] est' BrVb₁, nemlčaniû] nemlčaniû BrVb₁, nem'lčaniû BrBer₂, nem'l'čaniû BrN₂ 17. h(rъst)ê] kr'stê BrBer₂, is(us)ê] om. BrVb₁ BrN₂ BrBer₂, s(i)nê] s(i)ne BrBer₂, kъ] k' BrVb₁, om. BrN₂, b(o)ž(a)stvanomu] b(o)-žьst'vnomu BrVb₁, božastvênomu BrBer₂ 18. sučastvu] suč'stvu BrVb₁, sučas'tvu BrN₂ 19. k] k' BrVb₁, om. BrN₂, n(a)ravu] naravu BrN₂, nar(a)vu BrBer₂, estъ] est' BrVb₁ 20. pr(oro)komъ] pr(o)r(oko)m' BrVb₁, Rodъ] Rod' BrVb₁, ispovêstъ] isp(o)vêst' BrVb₁, Čt(enie) add. BrVb₁ BrN₂, čt(e)nie BrBer₂ 21. ubo] om. BrN₂, sučastvo] suč'stvo BrVb₁, sučas'tvo BrN₂, v] v' BrVb₁ BrN₂ BrBer₂, [pri-]šadšee] prišd'šee BrVb₁, prišad'šee BrN₂ BrBer₂ 22. obrazъ] obraz' BrVb₁, lê] li BrVb₁ BrN₂, vêra] vera BrN₂ 23. vêruetъ] vêruet' BrVb₁, veruetъ BrN₂, ne] nê BrBer₂, istlkuetъ] istlkuet' BrVb₁, is'tlkuetъ BrN₂, stъ]kuetъ BrBer₂ 24. nikogdaže] nikъgdaže BrVb₁, nikaêže BrN₂, nikag'daže BrBer₂, postava] pos'tava BrN₂ 25. mankaetъ] mъnkaet' BrVb₁, man'kaetъ BrN₂, manъkaetъ BrBer₂, hvaleniê] hvalênaê BrBer₂ 26. dovlêetъ] dovlêet' BrVb₁ 27. hvalečimъ] hvalečim' BrVb₁ Raduimъ se] Raduim se BrVb₁, raduim' se BrN₂ BrBer₂ 28. k'] om. BrBer₂, izgl(ago)laniû] iz'(glago)laniû BrVb₁ BrN₂ 29. s(ve)tъbi] s(ve)tbi BrVb₁, svet'bi BrBer₂, nêsmo] nêš'mo BrN₂, nismo BrBer₂, takmeni] t'k'meni BrVb₁, tak'meni BrBer₂ sa] sъ BrVb₁ BrN₂, s[ръs-]jeniemъ] spseniem' BrVb₁ 30. n(a)šimъ] našim' BrVb₁, visinu] vistinu BrBer₂ tlkovati] tlkovati BrVb₁, t'lkovati] BrN₂, možemъ] možem' BrVb₁ 31. namъ] nam' BrVb₁, dobro] dob'ro BrN₂ 32. premožemъ] prêmôžem' BrVb₁, Ti že] om. BrVb₁ BrN₂, Ti že g(ospod)i BrBer₂, Čt(en)i(e)] Čt(enie) BrVb₁, om. BrBer₂ 33. večê] vêče BrBer₂, k] k' BrVb₁ BrN₂, pozna-niû] poz'naniû BrN₂ 34. istini] is'tini BrN₂, približaetъ] približает' BrVb₁, pribižаетъ BrN₂, [r] azumêetъ] razumit' BrVb₁, razumeetъ BrBer₂ 35. v] v' BrN₂, rêčeh'] ričehъ BrN₂, rêčehъ BrBer₂ 36. tižde] to e(stъ) BrN₂, oče] om. BrN₂

C

1. [prospêût] vsagda emu sviše budet' ·
2. eže îcêt · Na îže se k čemu v' n-
3. imae priti drznet' · ne iskan-
4. na pogubit' na vziskanii dovl-
5. êet' · Ne ubo slabostiû n(a)šeû
6. smutim se tugami · zane e(van)j(e)ls-
7. ki i pr(oro)č(a)ski gl(a)si pomagau't nam' ·
8. **I** mi že tako v' zgaraem se i učim'
9. se da n(a)m' roždstvo g(ospod)ne eže s-
10. l(o)vo têlo stvoreno est' · ne t-
11. akmo lê minuvšaê vspomina-
12. ti [na i nastoeč]a vidimo zrê-
13. [i eže bo] pastire'm' [za stada
14. svoê] bd[ečim] anj(e)l' g(ospoda)n' [v' zvê-
15. s'ti oče i n(a)š] sluh' parl'ni
16. I sego radi ov' cam' g(ospod)nim' nastoimo
17. i sl(o)v(e)sa stvorena b(o)ž(a)stvena
18. srdačnima ušima hranim' êk(o)že
19. d(a)n(a)šnago prazdnika g(lago)lût se · *Či(en)i(e)* ;
20. **Bl**(a)govêcaû [vam' radost' ve-]
21. liû êže budet' vs(ê)m' lû-
22. dem' · êko roždenn' est' v(a)m' d(a)n(a)s' s-
23. p(a)sit(e)l' îže est' h(rst)l' g(ospod)l' v' gradê
24. d(a)v(i)d(o)vê · Da prostrto budet' sv-
25. êdočastvo da emuže vojin'-
26. stvo n(e)b(e)skago množastva propo-
27. vêdaniem' višna veselîe nei-
28. sčislno družinstvo an'j(e)lsko
29. poet' b(og)a edinê'm' bl(a)govole-
30. niem' g(lago)lûče · Sl(a)va v višnih' b(og)u · i na
31. z(e)mli mir' v č(lovê)céh' bl(a)govolenîe ·
32. B(og)u ubo est' sl(a)va ot mat(e)re dêvi ·
33. h(rst)u roždenu v' otročastvê v'
34. [popravlê]nie č(lovêča)sku narodu ute-
35. [žaniem' v' hva]lu ego pri[nos]it' se s-
36. [tvoritelû ·] Êko i sa gabriel' a-

1. vsagda] vsъgda BrVb₁, v'sagda BrN₂, vs'gda BrBer₂, sviše] s'više BrN₂, budet'] budetъ BrN₂ BrBer₂ 2. Na] Da BrVb₁, ičetъ] ičet' BrVb₁, iš'četъ BrBer₂, k] k' BrN₂, čemu] bemu (!) BrN₂, v'nimae] vnimae BrVb₁, Na iže se k čemu v'nimae priti drznetъ ne iskanna pogubitъ na vziskanii dovlêetъ] om. BrBer₂ 3 drznetъ] dr'znet' BrVb₁, dr'z'netъ BrN₂ 4. pogubitъ] pogubit' BrVb₁, vziskanii] v'zis'kanii BrN₂, dovlêetъ] dovlêet' BrVb₁ 5. Ne] Se BrVb₁, slabostiû] slabobostiû (!) BrVb₁, s'labos'tiû BrN₂ 6. smutim se] s'mutim' se BrN₂, smutim'se BrBer₂, e(van)-j(e)lski] e(van)jelskimi BrN₂, j(e)v(a)nj(e)lъski BrBer₂ 7. pr(oro)č(a)ski] pročiъ BrBer₂, romagaûtъ] pomagau't' BrVb₁ BrN₂, namъ] ni BrN₂, Čt(e)ni(e) add. BrVb₁, Ti že add. BrBer₂ 8. v'zgaraem se] vzgaraim' se BrVb₁, v'z'garaem'se BrN₂, vzg(a)raemo se BrBer₂, i učim' se] i učim se BrVb₁, i učimo se BrBer₂ 9. namъ] nam' BrVb₁, i n(a)mъ BrN₂, roždstvo] roždъstvo BrVb₁, rož'ds'tvo BrN₂, rož'dstvo BrBer₂ 10. têlo] telo BrN₂, stvoreno] s'tvoreno BrN₂, estъ] est' BrVb₁, takmo] tъkmo BrVb₁, tak'mo BrN₂ 11. lê] li BrBer₂, minuvšaê] minuv'shaê BrN₂ BrBer₂, vspominati] v's'pominati BrN₂ 12. zrêti] z'rêti BrN₂ 13. pastiremъ] pastirem' BrVb₁, pas'tiremъ BrN₂ 14. [bd]ječimъ] s'tražamъ b'dečimъ BrN₂ 15. sluhъ] sluh' BrVb₁, s'luhъ BrN₂, parlъni] parl'ni BrN₂ 16. ov'camъ] ovcam' BrVb₁, nastoimo] nas'toimo BrN₂ 17. stvorena] s'tvorena BrN₂, b(o)ž(a)stvena] bož(a)stvana BrN₂, b(o)ž(a)stvêna BrBer₂ 18. srdačnima] s'rdčnima BrVb₁, s'r'dač'nima BrN₂, hranimъ] hranim' BrVb₁, primetъ BrN₂ 19. d(a)n(a)šnago] d(a)n(a)-snago BrVb₁, prazdnika] praz'dnika BrN₂ BrBer₂, Čt(en)i(e)] ti že g(ospod)i BrBer₂ 21. budetъ] budet' BrVb₁, vs(ê)mъ] vsêm' BrVb₁, v'sêmъ BrN₂, lûdemъ] lûdem' BrVb₁ 22. roždень] rožden' BrVb₁, roj(e)нь BrBer₂, estъ] est' BrVb₁, v(a)mъ] vam' BrVb₁ 23. estъ] est' BrVb₁, vъ] v BrVb₁, v' BrN₂, gradê] grade BrBer₂ 24. prostrto] prostr'to BrVb₁, pros'trto BrN₂, budetъ] budet' BrVb₁, svêdočastvo] svedoč'stvo BrVb₁, s'v(ê)dočъs'tvo BrN₂ 25. vojînstvo] voîn'stvo BrVb₁ BrBer₂, voîn'st'vo BrN₂ 26. n(e)b(e)skago] n(e)b(e)s'koga BrN₂, množastva] množstva BrVb₁ BrBer₂, množas'tva BrN₂, propovêdaniemъ] propov(ê)daniem' BrVb₁, propovêdanie BrBer₂ 27. višna] viš'na BrN₂ BrBer₂, veseliê] vêseliê BrBer₂, neisčislno] neis'čisl'no BrVb₁ BrBer₂, i neis'čisl'no BrN₂ 28. družinstvo] družin'stvo BrVb₁ BrBer₂, d'ružin'st'vo BrN₂, an'j(e)lsko] an'j(e)l'sko BrVb₁, an'j(e)lsko BrBer₂ 29. edinemъ] edininim' BrVb₁, edininimъ BrBer₂, bl(a)-govoleniemъ] bl(a)govoleniem' BrVb₁, bl(a)govoleniêмъ BrN₂ 30. Sl(a)va] slъva BrBer₂, v] vъ BrVb₁, va BrN₂, BrBer₂, višnihъ] višnih' BrVb₁, viš'nihъ BrN₂, BrBer₂ 31. mirъ] mir' BrVb₁, v] v' BrN₂, č(lovê)cêhъ] č(lovê)cêh' BrVb₁, č(lovê)cihъ BrBer₂ 32. estъ sl(a)va] est' sl(a)va BrVb₁, s'l(a)va e(stъ) BrN₂, estъ] om. BrBer₂ 33. roždenu] roenu BrVb₁, BrBer₂, roždenomu BrN₂, vъ] oтъ BrVb₁, va BrN₂, vo BrBer₂, otročastvê] otroč'stvê BrVb₁, otročas'tvê BrN₂, v'] v BrVb₁ BrBer₂ 36. sa] sъ BrVb₁

D

1. nj(e)љ k' b(la)ž(e)noi m(a)r(ii) d(ê)vi poslanь
2. g(lago)letь · D(u)hь s(ve)ti snidetь na te
3. i sila viš' nago osênit te · i eže
4. rodit' se is' tebe s(ve)to narečet' s-
5. e s(i)нь b(o)ži · *Čt(en)i(e)* ; Na z(e)mli že onoi m-
6. ir' stvori se · eže č(lovê)komь bl(a)govol-
7. enie svrši se · Iže bo d(u)homь ot nek-
8. osnenie matere črêva h(rьst)ь rodi
9. se · Se ot s(ve)tago črêva cr(ê)kve ob' n-
10. ovi se h(rьst)ьêniнь emuže istin' ni mirь
11. estь v' voli b(o)ži · nerazdêlni i v
12. vsêhь edinь êže b(og)ь l[ûbitь] na-
13. [slaêeti se **Roenie**] ubo vzlû-
14. [blen(a)go dne g(ospod)na] častimь iže
15. [ot vsihь preminuvš]ihь vrêmenь
16. [d(a)нь izbr(a)нь] estь podobitь se
17. [polah']čanie dêlomь têlesni-
18. мь êko [vê]čnomu [sv]êtu bê ureždenь
19. [mimoidе] i vs(a)ko smêrenie
20. [izb(a)vit(e)la v sl(a)]vê otča [v sl(a)vê]
21. vêličastviê otimetь se [da va]
22. ime is(uso)vo vsako kolêno prêkl-
23. onit se n(e)b(e)skih i z(e)m(a)lskihь i preis-
24. podnihь · i vsakь êzikь isprovêstь
25. êko g(ospod)ь is(u)h(rьst)ь v sl(a)vê estь b(og)a o(t)ca ·
26. **O**bače ne prestaûče samoi rodi-
27. telnici sp(a)sitelnoi d(ê)vê pokl-
28. anaim se · i onogo sl(o)v(e)se i pl'ti ne
29. razlučaûče vzdruženiê ne m-
30. ane priêhomь v' êslêhь ležeča
31. egože na višnemь prêstolê o(t)či
32. sêdeča vk(u)рь otnudêže sьvkupi
33. se b(o)ž(a)stvo · *Čte(nie s(ve)t(a)go e(van)j(eliê) po lucê*
34. V (o)no vr(ê)me · Bê osipь i m(a)riê mati [isu]-
35. sova čudeča se o s[ihь êže govora-]
36. hu se o nemь · I pr(o)č(a)ê · *Om(i)liê orij[ena]*

1. k'] ot BrBer₂, ot b(og)a BrVb₁ BrN₂ add., b(la)ž(e)noi] b(la)ž(e)no (!) BrBer₂, d(ê)vi] om. BrVb₁ BrN₂ BrBer₂, poslaŋ] poslan' BrVb₁ 2. g(lago)let] g(lago)let' BrVb₁, snidet] snidet' BrVb₁, s' nidet] BrN₂ 3. viš' nago] višnago BrVb₁, višn(a)go BrBer₂, osënit] osenit' BrVb₁ BrN₂ BrBer₂ 4. rodit' se is' tebe] is' tebe rodit' se BrN₂, is'] is BrVb₁, ot BrBer₂, narečet' se] narečet se BrVb₁, budet] i narečet' se BrBer₂ 5. onoi] ono BrN₂, mir'] mir] BrN₂ BrBer₂ 6. stvori se] s' tvori se BrN₂, iže] eže BrN₂, i ūže BrBer₂, bl(a)govolenie] bl(a)govoleniê BrBer₂ 7. svrši se] svrši se BrVb₁, s' vr' ši se BrN₂, svr' ši se BrBer₂, d(u)hom] d(u)h(o)m' BrVb₁, duhom' s(ve)-tim] BrBer₂, nekosnenie] nekos' nenie BrN₂ 8. matere] d(ê)vi matere BrN₂, črêva] č' rêva BrN₂, Iže bo duhom' ot nekosnenie matere črêva h(ŕst)ь rodi se Se ot s(ve)tago črêva cr(ê)kve ob' novi se h(ŕst)ьêniŋ] Iže bo d(u)h(o)m' ot nekosnenie matere črêva cr(ê)kve h(ŕst)ь rodi se Se est' ot s(ve)t(a)go črêva cr(ê)kve obnovi se kŕs' t' ên' BrVb₁, Iže bo d(u)h(o)m' ot nekosnenie d(ê)vi matere č' rêva rodi se h(ŕst)ь se ot sego č' rêva cr(ê)kve ob' novi se h(ŕst)ьêniŋ BrN₂, Iže bo duhom' s(ve)tim] ot nekosnenie matere črêva cr(ê)kvê ob' novi se h(ŕst)ьêŋ BrBer₂ 10. h(ŕst)ьêniŋ] kŕs' t' ên' BrVb₁, h(ŕst)ьêŋ BrBer₂, istin' ni] istinni BrVb₁, is' tin' ni BrN₂, mir] om. BrBer₂ 11. est] est' BrVb₁, om. BrN₂, v'] v] BrVb₁, va BrN₂ BrBer₂, nerazdêlni] neraz' dêl' ni BrN₂, nerazdelni BrBer₂, v] v] BrVb₁, va BrN₂ BrBer₂ 12. vsêh] ovêh' BrVb₁, ovêh] BrN₂, ovih] BrBer₂, edin] edin' BrVb₁ 14. častim] č' stim' BrVb₁, č' tui mo BrN₂ 15. vrêmen] vrêmen' BrVb₁, v' rêmen] BrN₂ 16. est] est' BrVb₁, podobit' se] podobit se BrVb₁, podobit' se BrN₂ 17. [polah']čanie] pol' hčenie BrVb₁, polah' čani BrN₂, dêlom] dêlom' BrVb₁, têlesnim] telesnim BrN₂ 18. [vê]čnomu] vêč' nomu BrN₂, urežden] ureen' BrVb₁, urêž' den] BrN₂ 19. vs(a)ko] v' sako BrN₂, smêrenie] s' mêrenie BrN₂ 21. veličastviê] velič' stviê BrVb₁, veličas' tviê BrN₂, otimet] se] otimet' se BrVb₁ BrN₂ 22. vsako] vsêko BrVb₁, v' sako BrN₂, kolêno] koleno BrN₂ BrBer₂, prêklonit' se] prêklonit se BrVb₁, prek' lonit' se BrN₂, preklonit' se BrBer₂ 23. n(e)b(e)skih] neb(e)sk(i)h] BrVb₁ BrN₂ BrBer₂, i] om. BrVb₁, z(e)m(a)lskih] z(e)m(a)lskih' BrVb₁, preispodnih] prêispodnih' BrVb₁, preis' podnih BrN₂ 24. vsak] vsak' BrVb₁, v' sak] BrN₂, êzik] êzik' BrVb₁, ezik] BrBer₂, ispovêst] isp(o)vêst' BrVb₁, is' povêst' t' i BrN₂ 24. v] v' BrN₂, est] est' BrVb₁ 26. ne prestaûce] ne prêstaûce BrVb₁ BrBer₂, ne us' taûci BrN₂, roditelnici] roditel' nici BrN₂, rodit(e)l'nici BrBer₂ 27. sp(a)sitelnoi] sp(a)sitel' noi BrVb₁, d(ê)vê] dêvi BrN₂ BrBer₂, poklanaim se] poklanaimo se BrN₂ BrBer₂ 28. pl' ti] pl' ti BrVb₁ 28. razlučauce] raz' lučauce BrBer₂, vzdruženie] združenie BrVb₁ BrBer₂ z' druženie BrN₂, mane] m]ne BrVb₁ 30. priêhom] priêhom' BrVb₁, priês' mo BrN₂, êslêh] êsleh' BrVb₁, ês' leh] BrN₂ 31. višnem] višnem' BrVb₁, viš' nem] BrN₂ BrBer₂, prêstolê] pres' toli BrN₂ 32. sêdeča] si- deča BrBer₂, vk(u)p] vkup' BrVb₁, v' kup] BrN₂, otnudêže] otnudêže BrVb₁ BrN₂, otnudêže BrBer₂, s]vkupi se] s' vkupi se BrVb₁, savkupi se BrN₂ BrBer₂ 33. Čte(nie) s(ve)t(a)go e(van)- j(eliê) po lucê] Čte(nie) s(ve)t(a)go e(van)j(eliê) pr(o) s(lovo) l(u)ki BrVb₁, Po lucê BrN₂, po lucê] pr(o) s(lovo) luki BrBer₂ 34. osip] osip' BrVb₁ 35. [govora]hu se] g(lago)lahu se BrVb₁ BrN₂ 36. orij[ena] oriēna BrN₂

6. ZAKLJUČAK

FgSmb₂ list je temporala brevijara s čitanjima sv. Augustina biskupa, *Slovom sv. Leona pape* i početkom *Evandjelja po Luki*, tj. čitanjima na Božić i osminu Božića. Pronađen je 2020. godine u knjižnici franjevačkoga Samostana Uznesenja Blažene Djevice Marije u Samoboru kao omot knjige *Physiologie et Patologica medica* autora Ellera Johanna Theodora. Pri ukoričavanju te knjige glagoljski je fragment oštećen, tj. odrezan je s desne strane stupaca B i D te na gornjim i donjim rubovima, a najveća su oštećenja na mjestu koje je bilo na hrptu knjige, tj. stupci C i D od 12. do 21. retka, gdje su slova gotovo posve ostrugana. Riječ je o hrvatskoglagojskome brevijaru većih dimenzija: širine 22 centimetra, a visine 32 centimetra. Tekst je pisan crnom i crvenom tintom u dvama stupcima lijepim hrvatskoglagojskim ustavnim pismom u 36 redaka. Ukrašen je inicijalima u crvenoj boji, s tim da je najveći i najljepše ukrašen inicijal **Ѡ** u A stupcu, a ostali su manji. Inicijali su visine 3 centimetra, a širine 2,2 centimetra. Slova su visine i širine 0,4 centimetra, a veća slova širine i visine 0,7 centimetara.

Paleografske značajke FgSmb₂ ukazuju na to da je fragment dio rukopisa koji je pisan u 14. stoljeću: pismo je ustavno dvolinijsko liturgijsko, s tim da dvoctni izgled pisma narušavaju slova **Ѡ**, **ѡ**, **Ѣ**, **ѣ**, **Ѥ**, **ѥ**, **Ѧ**, **ѧ** i **Ѩ**. Osnovne su paleografske osobitosti rukopisa: *štapić* **Ѧ** se još nije posve spustio na donju liniju, donja se završna vodoravna linija slova **Ѣ** prema kraju posve stanjuje i ide do susjednoga desnog slova. Slično je i slovo **Ѩ** – kod kojega se donji dio zatvara kosom crticom koja je na kraju stanjena i prelazi u prostor susjednoga lijevog slova. To markiranje završetka vertikalnoga poteza karakteristično je za posljednju četvrtinu 14. stoljeća. U FgSmb₂ nije potvrđeno staro granato **ѦѦ** kao samostalan grafem, već samo u ligaturama.

Jezik FgSmb₂ pravilan je crkvenoslavenski jezik na svim jezičnim razinama. Na kraju riječi prevladava *štapić* **Ѧ**, dok se apostrof iznimno rijetko bilježi, obično ako se riječ nalazi na kraju retka gdje ne bi stao znak za *štapić*. Bez znaka za *jer* pišu se najčešće prijedlozi, kao i kraj naglašene riječi iza koje slijedi enklitika. Vokalizacija *jerova* u FgSmb₂ nije tako česta, a potvrđena je u primjerima: *všalb estb* A8, *d'varmi* A8, *na* A19, *takmeni* B29, *sa* B29, C36, *vsagda* C1, *takmo* C10. U FgSmb₂ očuvana je posve pravilna uporaba *jata* bez ikavskih i ekavskih odraza, i u korijenu riječi, i u nastavcima. Jedino u prefiksu *pre-* nalazimo nekoliko primjera s ekavskim odrazom: *prebivae* A26, *premožemb* B32, *preispodnihb* D23, *ne prestaûce* D26. O pravilnosti u pisanju *jata* svjedoči i podatak da nisu zabilježeni ni primjeri u kojima se na mjestu etimo-

loškoga *e* bilježi *jat*, osim u riječi *véličastvié* D21, što znači da pisar nije miješao *jat* i etimološki *e*. U FgSmb₂ slogotvorni se *r* i *l* dobro čuvaju, s tim da se katkad bilježe sa znakom za *jer*, a katkad bez ikakva znaka: *poddr'žit'* A12, *dr'žahu* A30, *vskrsenii* A7, *ml'čani* A30, *napl̃ni* C15, *tlkovati* B30. U FgSmb₂ na mjestu *d + j* bilježi se *žd*, tj. očuvano je starije stanje kao u fragmentima iz 12. i 13. stoljeća, u kojima se ПП пише samo u stranim riječima *e(van)j(e)lski* C6, *anj(e)lb* C14, C36-D1, s jednom iznimkom: *voj̃ñstvo* C25. Stara suglasnička skupina *čr* očuvana je samo u dvama primjerima: *črēva* D8 D9.

Slično kao na fonološkoj razini, u FgSmb₂ na morfološkoj je razini očuvana konzervativnost, tj. pravilni crkvenoslavenski oblici s neznatnim odstupanjima, kao primjerice imenica *sinb*, koja se u genitivu jednine pojavljuje u obliku *s(i)na* A4, dok se u akuzativu jednine umjesto staroga *sinb* pojavljuje genitivni oblik *s(i)na* B1, pod utjecajem glavne promjene, kao i u lokativu jednine *s(i)nē* B17 umjesto *sinu*. Zamjenički su oblici u FgSmb₂ pravilni crkvenoslavenski bez čakavskoga utjecaja. Pridjevi, koji su iznimno česti, također su uglavnom pravilni crkvenoslavenski. Glagoli su najčešća vrsta riječi u FgSmb₂, a među njima je najčešći prezent. Mlađi hrvatski oblici potvrđeni su jedino u 1. licu množine: *nēsno* B29 i *nastoimo* C16 i 3. licu jednine: *puća se* B8, *čini se* B6, što se nalazi u rubrici, u kojoj su i inače uobičajeni mlađi, tj. hrvatski oblici i leksik. U FgSmb₂ je među priložima znatno veći broj onih izvedenih, a od neizvedenih nalazimo jedino *oče* B36 C15.

Leksička usporedba FgSmb₂ s drugim hrvatskoglagoljskim brevijarima pokazala je da se najviše razlika među rukopisima odnosi na stariju, staroslavensku i mlađu, hrvatsku inačicu riječi, s tim da FgSmb₂ redovito ima stariji izraz. Najviše je leksičkih razlika u odnosu na BrMa, u kojemu se sustavno zamjenjuju leksemi, npr.: *ače* / *ako*, *iže* / *ki*, *emuže* / *komu*, *ēže* / *ka*, *tgda* / *tada*, *g(lago)lūt se* / *govoret se* itd. Po duljini čitanja FgSmb₂ je sličan BrVb₁, BrVat₅, BrN₂ i BrBer₂, dok se u leksičkim i tekstološkim pojedinostima prilično dobro slaže i s BrVat₁₉. To posebice potvrđuje tekstološka razlika na mjestu FgSmb₂ B9 *g(lago)let se* / *pokladaet se* / *poet se*, gdje se svi brevijari razlikuju od FgSmb₂ osim BrVat₁₉. Najviše je ispuštenih mjesta u odnosu na FgSmb₂ zabilježeno u BrVO, BrVat₅, BrVinod i BrRom, a najmanje u BrVat₁₉. Najviše je dodanih mjesta u BrVat₅, zatim u BrDrag, a najmanje u BrVat₁₉. Po redu riječi najviše se od FgSmb₂ razilazi BrMa, a najmanje BrVat₁₉ i BrVinod, dok tekstoloških dubleta najviše nalazimo u BrVat₅, BrBer₂ i BrDrag, a najmanje u BrPm. Iz navedenih se podataka može zaključiti da se tekstološki s FgSmb₂ najbolje slaže BrVat₁₉, a najviše razilazi BrVat₅, a on se razlikuje od FgSmb₂ i drugih brevijarskih tekstova i rasporedom čitanja. Tekstološka usporedba

rukopisa pokazuje da unutar jedne skupine hrvatskoglagoljskih rukopisa, sjeverne, južne ili prijelazne, nije postojala samo jedna matica i jedan predložak, već više njih koje su se međusobno ukrštale, a to znači da je postojao znatno veći broj brevijara od onoga što nam se sačuvalo do danas.³²

POPIS I SKRAĆENICE HRVATSKOGLAGOLJSKIH RUKOPISA

- BrAc – *Akademijin brevijar*, oko 1384., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. III c 12.
- BrBer₂ – *Drugi beramski (ljubljski) brevijar*, 15. st., Ljubljana, Nacionalna in univerzitetna knjižnica, sign. Ms 163.
- BrDrag – *Dragučki brevijar*, 1407., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. III b 25.
- BrMa – *Brevijar popa Mavra*, 1460., Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, sign. R 7822.
- BrN₂ – *Drugi novljanski brevijar*, 1495., Novi Vinodolski, Župni ured.
- BrPm – *Pašmanski brevijar*, druga polovica 14. st. i 15. st., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. III b 10.
- BrRom – *Rimski brevijar D 215*, 15. st., Rim, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. Cap. S. Pietro, D 215.
- BrVat₁₀ – *Deseti vatikanski brevijar*, 1485., Rim, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. Borg. Illir. 10.
- BrVat₁₉ – *Devetnaesti vatikanski brevijar*, 1465., Rim, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. Vat. Slav. 19.
- BrVat₅ – *Peti vatikanski brevijar*, sredina 14. st., Rim, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. Borg Illir. 5.
- BrVb₁ – *Prvi vrbnički brevijar*, 13.–14. st., Vrbnik, Župni ured.
- BrVinod – *Vinodolski (Kukuljevićev) brevijar*, 1485., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. I d 34.
- BrVO – *Brevijar Vida Omišljanina*, 1396., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. slav. 3.
- CBč – *Zbornik u Berčićevoj zbirci br. 5*, 15. st., Petrograd, Rossijskaâ nacional'naâ biblioteka, sign. Bč 5.
- CFat – *Fatevićev zbornik duhovnoga štiva*, 1617., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. IV a 124.
- CKol – *Kolunićev zbornik*, 1486., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. III a 51.
- CPar – *Pariški zbornik*, 1375., Pariz, Bibliothèque Nationale, sign. Slave 73.

³² BADURINA STIPČEVIĆ; MIHALJEVIĆ; ŠIMIC 2012: 268.

- CVinod – Vinodolski zbornik, poč. 15. st., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. III a 15.
- FgGrš – *Grškovićev fragment apostola*, 12. st., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. *Fragm. glag. 2*.
- FgSmb₁ – *Prvi samoborski fragment brevijara*, 14./15. st., Samobor, Knjižnica Franjevačkoga samostana Uznesenja Blažene Djevice Marije.
- FgSmb₂ – *Drugi samoborski fragment brevijara*, 14. st., Samobor, Knjižnica Franjevačkoga samostana Uznesenja Blažene Djevice Marije.
- FgSpal – *Splitski fragment misala*, početak 13. st., Split, Kaptolski arhiv, sign. 468.
- FgTh – *Fragment Legende o sv. Tekli*, 13. st., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. *Fragm. glag. 4*.
- MBer₁ – *Prvi beramski (ljubljski) misal*, 15. st., Ljubljana, Nacionalna in univerzitetna knjižnica, sign. *Ms 162*.
- MBer₂ – *Drugi beramski (ljubljski) misal*, 15. st., Ljubljana, Nacionalna in univerzitetna knjižnica, sign. *Ms 164*.
- MHrv – *Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića*, oko 1404., Carigrad, Topkapi Saray.
- MKoph – *Kopenhaški misal*, kraj 14. st., Kopenhagen, Det Kongelige Bibliotek, sign. *Ny kongelig Samling 41b*.
- MNew – *Njujorški misal*, sredina 15. st., New York, The Pierpont Morgan Library, sign. *M. 931*.
- MNov – *Novakov misal*, 1368., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav. 8*.
- MOxf₁ – *Prvi oksfordski misal*, 15. st., Oxford, Bodleian Library, sign. *Ms. Canon. Lit. 373*.
- MRoč – *Ročki misal*, 1420., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav. 4*.
- MVat₄ – *Četvrti vatikanski misal*, najstariji hrvatskoglagoljski misal s početka 14. stoljeća, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. illir. 4*.
- PsFr – *Frašćićev psaltir (Psalterium Vindobonense)*, 1463., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav. 77*.
- PsLob – *Lobkovicov psaltir*, 1359., Prag, Státní knihovna (Lobkovicová knihovna), sign. *XXIII G 67*.

LITERATURA

- BADURINA STIPČEVIĆ, V.; M. MIHALJEVIĆ; M. ŠIMIĆ. 2012. Mjesto *Dabarskoga brevijara* među hrvatskoglagoljskim liturgijskim kodeksima. H. Gračanin, Ž. Holjevac (ur.). *Zbornik radova Gacka u srednjem vijeku*. Zagreb – Otočac: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić, 257–282.
- BRATULIĆ, J. 2017. *Acta croatica. Hrvatski spomenici. Hrvatske glagoljične i ćirilčne isprave iz zbirke Stjepana Ivšića 1100.–1527. Knjiga I*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

- CEJTLIN, R. M. 1977. *Leksika staroslavjanskoga jazyka*. Moskva: Izdatel'stvo »Nauka«.
- DAMJANOVIĆ, S. 1984. *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- DAMJANOVIĆ, S. 2008. *Jezik hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Matica hrvatska.
- FANCEV, F. 1925. Liturgijsko-obredne igre u zagrebačkoj stolnoj crkvi. Prilog istoriji kulture u Posavskoj Hrvatskoj XII. stoljeća. *Narodna starina 10*: 1–16.
- FRKIN, V. 1988. Arhiv i knjižnica samoborskog franjevačkog samostana. I. Horvat (ur.). *Samobor, sakralno-povijesni vodič*. Samobor: Župni ured sv. Anastazije, 91–95.
- FUČIĆ, B. 1982. *Glagoljski natpisi*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- FUČIĆ, B. 1995. Glagoljski natpisi u Zagrebačkoj nadbiskupiji. A. Škvorčević (ur.). *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094.–1994. Znanstveni skup pod visokim pokroviteljstvom nadbiskupa zagrebačkoga uzoritoga gospodina kardinala Franje Kuharića u Zagrebu, 3.–5. studenoga 1994. Knjižica sažetaka*. Zagreb: Odbor za organiziranje znanstvenoga skupa o 900. obljetnici Zagrebačke biskupije pri Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.
- GALIĆ, J. 2018. Fonološke osobitosti *Zbornika u Berčićevoju zbirci br. 5 i Fatevićeva zbornika duhovnoga štiva*. *Slovo 68*: 99–169.
- GRABAR, B. 1972. Apokrifna djela apostolska u hrvatskoglagoljskoj literaturi: 3. Djela Pavla i Tekle. *Radovi Staroslavenskog instituta 7*: 5–30.
- GRABAR, B. 1973. Mučenje Sv. Jakova Perzijanca u hrvatskoglagoljskim odlomcima XIV st. *Slovo 23*: 141–160.
- HAMM, J. 1952. Datiranje glagoljskih tekstova. *Radovi Staroslavenskog instituta 1*: 5–72.
- HAMM, J. 1953. Varijante u prijepisima hrvatskih glagoljaša. *Slovo 2*: 13–36.
- HCJ 2014 = GADŽIJAVA, S.; A. KOVAČEVIĆ; M. MIHALJEVIĆ; S. POŽAR; J. REINHART; M. ŠIMIĆ; J. VINCE. 2014. *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. M. Mihaljević (prir.). Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut.
- HERCIGONJA, E. 1983. *Nad iskonom hrvatske knjige*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- HUT'JANOVÁ, J. 1998. *Lexika starých slovanských rukopisov*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského.
- KLAIĆ, N. 1971. *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga.
- KNIEWALD, D. 1937. *Liturgika*. Zagreb: Tipografija d. d.
- KUHAR, K. 2012. Obilježena 25. obljetnica smrti fra Josipa Leonarda Tandarića (Kotari, 6. XI. 2011. g.). *Slovo 62*: 380–382.
- KUHAR, K. 2021. O sadržaju *Drugog beramskog brevijara*. *Slovo 71*: 57–76.
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, I. 1863. *Tisućnica slovjenskih apostolah sv. Cirila i Metoda*. Zagreb: Tiskara Dragutina Albrechta.
- LADIĆ, Z.; G. BUDEČ. 2011. Glagoljska Bilježnica šćitarjevskog župnika od 1524. do 1526. godine. Prilog proučavanju crkvenog i seoskog života u zagrebačkoj okolini u ranom novom vijeku. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 29*: 149–189.
- LOKMER, J.; F. BEKAVAC LOKMER. 2014. *Zbirka inkunabula u knjižnici franjevačkog samostana Uznesenja Blažene Djevice Marije u Samoboru (dokumentacija za Ministarstvo kulture)*. Zagreb.

- LOKMER, J.; F. BEKAVAC LOKMER. 2016. Zbirke stranih rijetkih knjiga 16. stoljeća u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije Sv. Ćirila i Metoda: Franjevački samostan u Samobor. *Croatica Christiana periodica* 78: 235–288.
- L'VOV, A. S. 1966. *Očerki po leksike pamjatnikov staroslavjanskoj pis'mennosti*. Moskva: Izdatel'stvo »Nauka«.
- MAGDIĆ, A.; A. RADOŠEVIĆ. 2009. Hrvatskoglagoljski misali i brevijari u bibliografijama od 19. stoljeća do digitalizacije. *Slovo* 59: 231–282.
- MAKARIJOSKA, L. 1997. *Radomirov psaltir*. Skopje: Institut za makedonski jazik »Krstes Misirkov«.
- MIHALJEVIĆ, M. 1990. Veznici ašće i ako u hrvatskoglagoljskim tekstovima. *Suvremena lingvistika* 29–30: 99–117.
- MIHALJEVIĆ, M. 1991. *Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- MIHALJEVIĆ, M. 1996. Novootkriveni Pašmanski fragmenti brevijara. *Slovo* 44–46: 99–170.
- MIHALJEVIĆ, M. 2008. Udvojeni suglasnici (geminate) u hrvatskoglagoljskim tekstovima. M. Samardžija (ur.). *Vidjeti Ohrid. Referati hrvatskih sudionica i sudionika za XIV. Međunarodni slavistički kongres*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Hrvatska sveučilišna naklada, 43–64.
- MIHALJEVIĆ, M.; J. VINCE. 2012. *Jezik hrvatskoglagoljskih Pazinskih fragmenata*. Zagreb – Pazin: Hrvatska sveučilišna naklada – Državni arhiv u Pazinu – Staroslavenski institut.
- NAZOR, A. 1986. In memoriam: Josip Tandarić (1935.–1986). Bibliografija znanstvenih i stručnih radova Josipa Tandarića. *Slovo* 36: 227–238.
- NAZOR, A. 1995. Zbirke glagoljskih spomenika u Zagrebačkoj biskupiji. I. Kampuš i dr. (ur.). *Zagrebačka biskupija i Zagreb: Zbornik u čast kardinala Franje Kuharića, 1094.–1994*. Zagreb: Nadbiskupija zagrebačka – Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 493–503.
- NAZOR, A. 2008. »Ja slovo znajući govorim...« *Knjiga o hrvatskoj glagoljici*. Zagreb: Erasmus naklada.
- PANTELIĆ, M. 1991.–1993. Fragmenti hrvatskoglagoljskoga brevijara starije redakcije iz 13. stoljeća. *Slovo* 41–43: 61–146.
- PANTELIĆ, M. 1996. Drivenički odlomak glagoljskoga brevijara iz 15. stoljeća. *Slovo* 44–46: 85–97.
- PANTELIĆ, M.; A. NAZOR. 1977. *II. novljanski brevijar. Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495. Župni arhiv Novi Vinodolski. Fototipsko izdanje. Uvod. Bibliografija*. Zagreb: Staroslavenski institut »Svetozar Ritig« – Turistkomerc.
- RITIG, S. 1911. Povijest i pravo slovenštine u crkvenom bogoslužju, sa osobitom obzirom na Hrvatsku. *Bogoslovska smotra* 2: 187–192.
- ŠIMIĆ, M. 1996. Samoborski fragment glagoljskoga brevijara. *Slovo* 44–46: 63–83.
- ŠIMIĆ, M. 2000. Jezik *Muke po Mateju* u hrvatskoglagoljskim misalima. *Slovo* 50: 5–117.
- ŠIMIĆ, M. 2004. Ljubljanski fragment glagoljskog brevijara. *Slovo* 52–53: 5–26.
- ŠIMIĆ, M. 2008. Livanjski fragment glagoljskoga brevijara. *Slovo* 58: 137–190.
- ŠIMIĆ, M. 2008.a. Dvadeseta obljetnica smrti Josipa Tandarića. *Slovo* 58: 384–385.
- ŠIMIĆ, M. 2010. Fojnički glagoljski fragment brevijara. *Slovo* 60: 687–724.

- ŠIMIĆ, M. 2014. *Akademijin brevijar HAZU III c 12. Hrvatskoglagoljski rukopis s konca 14. stoljeća. Jezična studija. Transliteracija. Faksimil*. V. Badurina Stipčević (ur.). Biblioteka Spomenici, knjiga 1. Zagreb: Staroslavenski institut.
- ŠIMIĆ, M. 2018. O jeziku *Pariškoga zbornika Code Slave 73*. (Na tekstu psaltira i kanti-ka). *Fluminensia 30*: 153–185.
- ŠTEFANIĆ, V. 1957. Splitski odlomak glagoljskog misala starije redakcije. *Slovo 6–8*: 54–133.
- ŠTEFANIĆ, V. 1969. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije: I. dio*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- ŠTEFANIĆ, V. 1970. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije: II. dio*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- TANDARIĆ, J. L. 1993. *Hrvatsko glagoljska liturgijska književnost. Rasprave i prinosi*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevac trećoredaca.
- TKALČIĆ, I. K. 1904. *Slavensko bogoslužje u Hrvatskoj*. Zagreb: Dionička tiskara.
- VLAŠIĆ-ANIĆ, A. 2004. Glagoljica u knjižnicama kapucinskih samostana. M. A. Dürrigl, M. Mihaljević, F. Velčić (ur.). *Glagoljica i hrvatski glagolizam: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb-Krk 2.–6. listopada 2002.)*. Zagreb – Krk: Staroslavenski institut – Krčka biskupija, 341–354.
- ZARADIJA KIŠ, A. 1996. Riječki fragment Joba. *Croatica 42–44*: 441–452.
- ŽAGAR, M. 2007. *Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova*. Zagreb: Matica hrvatska.
- ŽAGAR, M.; V. BADURINA STIPČEVIĆ; K. PASKOJEVIĆ. 2021. Londonski odlomak glagoljskog brevijara o svetoj Apoloniji – tekstološki, paleografski i jezični opis. *Slovo 71*: 191–240.

RJEČNICI I PRIRUČNICI

- RCJHR 2015 = *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. II. svezak (vrědbъь – zapovědnica)*. Z. Hauptová i Z. Ribarová (ur.). Zagreb: Staroslavenski institut, 2015.
- SLOVNÍK 1966 = *Slovník jazyka staroslověnského, I: a – j*. J. Kurz (ed.). Praha: Academia, nakladatelství ČSAV.
- SLOVNÍK 1973 = *Slovník jazyka staroslověnského, II: k – o*. J. Kurz (ed.). Praha: Academia, nakladatelství ČSAV.

Summary

Marinka ŠIMIĆ

NEWLY DISCOVERED GLAGOLITIC FRAGMENT OF BREVIARY FROM SAMOBOR

The paper analyses the *Second Samobor Breviary Fragment* (FgSmb₂), discovered in the Franciscan Monastery of the Assumption of Blessed Virgin Mary in Samobor in 2020. Paleographic and linguistic analysis has confirmed that FgSmb₂ was part of a 14th-century Croatian Glagolitic breviary of large physical dimensions, which was likely brought to the monastery by an unknown Glagolitic priest who fled to Samobor from the Ottoman invasion of southern Croatian lands. In terms of its content, FgSmb₂ is a temporal work with readings for Christmas and the Octave of Christmas, including a part of the *Letter of St. Augustine of Hippo*, the *Sermo of Leo the Great*, and the beginning of the reading of *Gospel of Luke*.

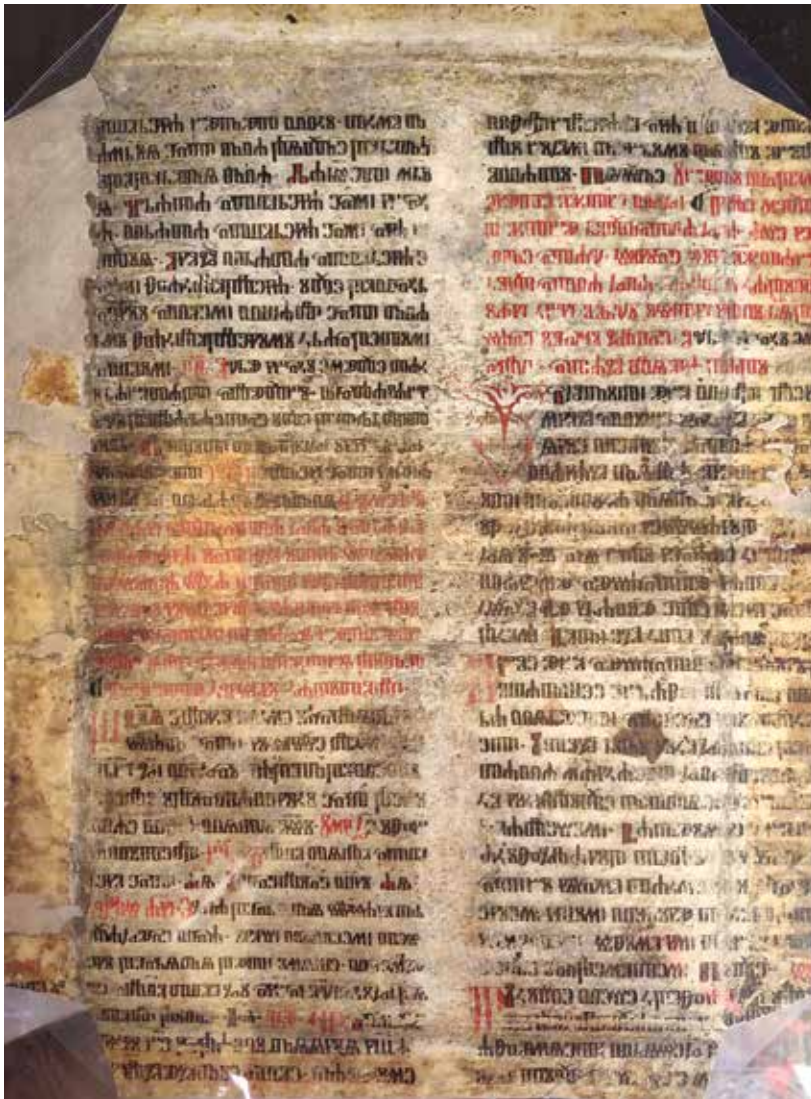
This fragment is linguistically and textologically compared to 12 Croatian Glagolitic breviaries: BrVb₁, BrVat₅, BrVO, BrPm, BrDrag, BrMa, BrVat₁₉, BrVinod, BrVat₁₀, BrN₂, BrRom and BrLab₂. The critical apparatus includes variants from three Croatian Glagolitic breviaries, one of which belongs to the older northern group (BrVb₁), one from the southern group (BrLab₂) and one from the so-called transitional group of manuscripts (BrN₂).

In terms of the length of its readings, FgSmb₂ corresponds most closely to BrVb₁, BrVO, BrN₂, BrLab₂ and BrVinod, while its lexical and textological details correspond fairly well with BrVat₁₉. The greatest number of omissions as compared to FgSmb₂ were noted in BrVO, BrVat₅, BrVinod and BrRom, and the least in BrVat₁₉. The greatest number of additions were noted in BrVat₅, followed by BrDrag; the least were noted in BrVat₁₉. The word order in FgSmb₂ diverges most from BrMa and least from BrVat₁₉ and BrVinod; the greatest number of textological doublets are found in BrVat₅, BrLab₂ and BrDrag, while the least are found in BrPm. The aforementioned data leads to the conclusion that FgSmb₂ is most textologically similar to BrVat₁₉ and most textologically divergent from BrVat₅, which also differs from FgSmb₂ and other breviary texts in its order of readings.

The linguistic factors that date this fragment to the 14th century are: examples of the vocalisation of *yer* are infrequent, and *yat* is preserved in its original places. In FgSmb₂, *žd* stands in place of *d + j*, reflecting the older state as in 12th and 13th century fragments in which *HP* is written only in the foreign words: *e(van)j(e)lski* C6, *anj(e)lb* C14, C36-D1, with only one exception: *vojimstvo* C25. On the morphological level, regular Church Slavonic forms are preserved in all word types and forms, displaying negligible influence of folk speech, e.g. in the third person singular present *puča se* B8, *čini se* B6, as well as in the first person plural *něsmo* B29, which appear in the rubric where more recent (Croatian) forms and vocabulary are typically present.

The lexical comparison of FgSmb₂ with other Croatian Glagolitic breviaries shows that its text is lexically most similar to the oldest Croatian Glagolitic breviary BrVb₁. The greatest differences between manuscripts relate to older Old Church Slavonic and more recent Croatian versions of words; FgSmb₂ regularly uses older expressions. It displays the greatest degree of lexical differences with BrMa.

Key words: Second Samobor Breviary Fragment, Sermo of St Augustine of Hippo, Sermo of Leo the Great, Croatian recension of the Church Slavonic Language, textology

Slika 1. Drugi samoborski fragment brevijara, *recto*
Figure 1. Second Samobor Breviary Fragment, *recto*

Slika 2. Drugi samoborski fragment brevijara, verso
Figure 2. Second Samobor Breviary Fragment, verso

Slika 3. Hrbat knjige *Physiologie et Patologica medica*
Figure 3. Spine of *Physiologie et Patologica medica*

Marinka Šimić
Old Church Slavonic Institute
Zagreb (Croatia)
msimic@stin.hr